

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/18633> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Henstra, Libbe

Title: Het teken van het beest : IJje Wijkstra en de geschiedenis van de viervoudige politiemoord, 18 januari 1929

Issue Date: 2012-03-27

Noten

Inleiding

- 1 In het verleden was er veel verwarring over de exacte plaats waar het drama zich afspeelde. Destijds werd in de pers door elkaar Grootegast, Doezum en Lucaswolde genoemd. Het erf waarop het huisje van Ijje Wijkstra stond, viel tot 1 januari 1930 binnen de dorpsgrenzen van Doezum, gemeente Grootegast. Vanaf 1 januari 1930 behoort dat perceel tot het dorp Kornhorn (Kornhorn was tot dan toe onderdeel van Doezum). Lucaswolde is een buurtschap ten oosten van de Polmalaan te Doezum.
- 2 Inspecteur Feike Kraaijenga (1896-1971) van de recherche in het Geneeskundig rapport, opgesteld door Enno Dirk Wiersma en Synco van Mesdag d.d. 14 oktober 1929. Onder meer opgenomen in Wijkstra's procesdossier. Tresoar, gerechtshof Leeuwarden, inv. 694, dossier 402.
- 3 Schrijven van oud-gemeenteveldwachter van Marum Otto Cornelis Boelens, gedateerd: Nuis, augustus 1953. Bevindt zich in de collectie van het Marechausseemuseum te Buren.
- 4 Al in 1930 werd de zaak in het onafhankelijk socialistische blad *De Ploeger* in het licht van David en Goliath uiteengezet door ene A.J. Liedens (een pseudoniem?) (artikelenreeks van 1 augustus tot en met 7 november 1930). Deze reeks is verwerkt in het anoniem verschenen: *Gij zult niet dooden!* (z.p. z.j. [1930]).
- 5 Christopher Hibbert, *The roots of evil. A social history of crime and punishment* (Londen 1963) 272-273.
- 6 Eric J. Hobsbawm, *Bandieten* (Amsterdam 1973) 62.

- 7 Libbe Henstra, IJje Wijkstra en de viervoudige moord te Grootegast. Reacties en beeldvorming, 1929-1997 (ongepubliceerde doctoraalscriptie Groningen 1997) 81-85.
- 8 Juul Gooren, 'De culturele hypocrisie rondom pedofilie', in: Dina Siegel, Frank van Gemert & Frank Bovenkerk, ed., *Culturele criminologie* (Den Haag 2008) 97-109, aldaar 102.
- 9 Theater De Steeg te Groningen (december 2007 tot en met januari 2008). De romans: Hendrik Gerrit Cannegieter (1880-1966), *Vier schoten voor een vrouw* (Amsterdam 1959), en Rink van der Velde (1932-2001), *De boun sil om jim bylje* (Leeuwarden 1978), Bouke van der Hem, *Stille tochten* (Leeuwarden, 2006). Naast de film van Pieter Verhoeff, *Het teken van het beest* (1980), de dichtbundel van Menno van der Beek, *Een ziektegeschiedenis* (z.p. 2010) zijn daar: de theatertoer van Roelf Slofstra (van 1976 tot en met 1980), het toneelstuk van de toneelvereniging It Moat Kinne uit Broeksterwoude (2002), het openluchtspel van de Stichting Iepenloftspul de Harkema (2005) en dus de kerstvoorstelling 'Lutje IJje en de hond' (2007) in het Theater de Steeg te Groningen. Met uitzondering van de laatste dragen alle een Fries karakter, gebracht in de Friese taal.
- 10 Dit plan veroorzaakte aanvankelijk veel commotie, niet in de laatste plaats door de keus van de krantenkop 'Monument voor IJje Wijkstra?' in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 januari 1999. In de nasleep van deze ophef kwam het nieuws van een 78-jarige man, die op de verjaardag van zijn zoon zich liet ontglippen een zoon van IJje Wijkstra te zijn. *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 januari 1999. De man in kwestie, die nooit zekerheid heeft gekregen over hetgeen zijn moeder hem ooit eens vertelde, overleed in 2001.
- 11 'A murderer is always unreal once you know he is a murderer' (Philip Marlowe). In: Raymond Chandler, 'The Long Goodbye' (1953), in: Frank MacShane, ed., *Chandler: later novels & other writings* (New York 1995) 417-734; aldaar 683.
- 12 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 28 november 1929.
- 13 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 28 november 1929.
- 14 Een drietal eerder verschenen brochures zijn: Jan Postema (1894-1930), *Het bloedige drama te Grootegast op 18 januari 1929 dat vier krachtige levensdraden afsneed* (Surhuisterveen z.j.), uit anarchistische

- hoek verscheen in 1930 het 38 pagina's tellend *Gij zult niet doden!* en vanuit Amsterdam schijnt in 1929 een succesvolle brochure te zijn verspreid met de titel *Het afschuwelijke politiedrama te Lucaswolde of de bloedige wraak van een onverlaat*. Dit laatste werkje heb ik niet kunnen traceren.
- 15 De reeks verscheen in de *Drachtster Courant* in de periode 30 december 1958 tot en met 10 februari 1959.
- 16 Visser meldt abusievelijk dat het geschrift op verzoek van de heren Grünbaum en Roels is geschreven.
- 17 Rinze Visser (1900-1979), *Moord in viervoud. Een ware geschiedenis uit het jaar 1929 over Eije Wijkstra te Grootegast* (Leeuwarden 1969) 17.
- 18 Hoewel Rinze Visser schrijft dat dit Wijkstra's volledige, ongecorrigeerde levensverhaal is, is het een gecensureerde, geredigeerde versie. Met name Wijkstra's seksuele ontboezemingen zijn verwijderd en de daardoor ontstane hiaten zijn door een ander dan Wijkstra aan elkaar geschreven. Visser, *Moord in viervoud*, 66. Deze gecensureerde versie is ook opgenomen in Jan Postma's, *Bloedbad in Lucaswolde. Opzienbarende misdaden in Nederland* (z.p. 1999) 34-53.
- 19 Gerrit S. Overdiep (1919-1998), *De strafzaak tegen Ifje Wijkstra* (Buitenpost 1978) 6. Overdiep stelde dat Aaltje Wobbess-van der Tuin in 1973 was overleden. Dit bleek niet het geval. Zij overleed in 1985 te Amsterdam.
- 20 *De Telegraaf*, 12 februari 1979. De verantwoording voor het verschijnen van het boekje: volgens de heer S. Broekema van de Groningse Culturele Raad. In: *De Feanster*, 30 november 1978.
- 21 Overdiep, *De strafzaak*, 6.
- 22 Ibidem, 5-6. Zie ook de Catalogus van de verzameling G.S. Overdiep, 1929-1981 in de Groninger Archieven.
- 23 Zie hoofdstuk 11.
- 24 Het werkje kent vier voetnoten, waarvan twee verwijzende, in beide gevallen naar de *Nederlandsche Jurisprudentie*.
- 25 Door Overdieps parafraserende schrijfstijl in dit werkje zijn de gebruikte bronnen zonder veel moeite te duiden.
- 26 Het gaat hierbij om simpele feiten als namen van personen en data van gebeurtenissen. Zo is bijvoorbeeld Wijkstra's vader niet in 1916 overleden, zoals in vele stukken wordt vermeld, maar in 1918. Ook

- worden in dit werk vele verklaringen van getuigen klakkeloos geaccepteerd, die na een simpele controle weerlegd hadden kunnen worden, zie bijvoorbeeld de verklaring van Jille Eilander. Gezegd zij dat destijds die controle ook niet door politie en justitie werd ondernomen.
- 27 Jacobus van Weringh: 'Aan de strafzaak zelf zijn slechts enkele bladzijden gewijd. De titel van het boek is derhalve misleidend.' In: *Tijdschrift voor Criminologie* 4 (1980) 191-192; aldaar 192.
 - 28 Postma, *Bloedbad in Lucaswolde*, 9-55.
 - 29 Ibidem, 10.
 - 30 Ibidem, 20 en 22.
 - 31 Jos Smeets, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Verdeeldheid en eenheid in het rijkspolitieapparaat* (Amsterdam 2007) 190-191. Ook in dit werk treffen we weer de gebruikelijke onnauwkeurigheden aan in onder meer situaties (IJje en Aaltje burens?), feiten (IJje had niet twee, maar één pistool voorhanden), namen (A. Bouma i.p.v. H. Bouman) en rangen van betrokkenen.
 - 32 'third parties commonly dictate the course conflict takes.' In: Mark Cooney, *Warriors & peacemakers. How third parties shape violence* (New York 1998) 133.
 - 33 Een 'groepscultuur' wordt door Gerard Rooijakkers omschreven als een groep met verwante codes in bepaalde situaties. Gerard Rooijakkers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994) 81.
 - 34 Voor de periode daarvoor heb ik losse 'jaargangen' doorgenomen. Ook in de archieven van aangrenzende kantongerechten heb ik voor bepaalde jaren structureel alle strafvonnissen doorgenomen. Overigens heb ik dezelfde methode gehanteerd bij het archief van de commissaris van de Koningin, dat wel een index kent op de informatierijke ingekomen stukken.
 - 35 Zo werd mij al aan het begin van dit onderzoek duidelijk dat bijvoorbeeld een memorecorder bij gesprekken niet gewaardeerd werd. Als reden volgde in een aantal gevallen een wrevelige uiteenzetting over het sensatiezoekend journaal en anderen die het vertrouwen in het verleden hadden beschaamd.
 - 36 Hieronder bevonden zich Kleis 'de schrik van Selhorst' Helfferich

- (1906-2002) (zie ook: *Leeuwarder Courant*, 21 april 1975) en Henk de Groot (1908-2002), die ik respectievelijk heb gesproken op 17 april 1999 te Oosterbeek en 9 maart 1998 te Oosterwolde. De dienstweigeraar Helfferich heeft Wijkstra nog gekend via zijn zwager Teunis van der Wijk (1895-1974), die Wijkstra's voeggezel was. De Groot was verbonden aan het Groningse *De Arbeider* en was aanwezig bij de anarchistische bijeenkomst in Hoogkerk op 22 januari 1929, waar met een megafoon volgens de berichten de moordenaar werd verheerlijkt (zie onder meer: *Leeuwarder Courant*, 24 januari 1929).
- 37 Het schijnt dat er binnen de achtergebleven gezinnen amper over het drama werd gesproken. Zo kwam de dochter van rijksveldwachter Jan Werkman het lot van haar vader pas op haar twaalfde te weten. Haar vriendinnetje vertelde haar op de speelplaats dat de moordenaar van haar vader onlangs was overleden. Zij begreep niet waar haar vriendin het over had. Gesprek met mw. E.F. Klouwen-Werkman (1928-2001) op 7 juni 1999.
 - 38 Jacobus van Weringh, 'De eerste reacties in de Nederlandse pers op de viervoudige moord in Grootegast', *Tijdschrift voor Criminologie* (1981) 139-150; aldaar 143.
 - 39 Pieter Verhoeff voor *Radio Noord*, 'Een blauwe maandag', 6 november 1979.
 - 40 Gesprek met Siemen en Appie Terpstra te Lucaswolde op 13 september 2005.
 - 41 Opmerkelijk is het gebrek aan kritisch vermogen bij dergelijke verhalen. Om Wijkstra's scherpschuttertalenten aan te geven, diende ook het verhaal dat hij met zijn revolver zijn vriend Durk Tabak een luciferdoosje van diens neus heeft afgeschoten. Hiervan was Durks broer getuige. Hoe dat fysiek in zijn werk is gegaan, werd door Durks broer niet verteld, maar een visualisering daarvan laat alleen ruimte voor een uitgeschoven doosje geklemd op de tip van de neus en dan van de zijkant het eraf schieten. Een dergelijk staaltje getuigt eerder van waaghalzerij dan van scherpschutterij. Zie Rink van der Velde, *Sa wie 't sawat* (Leeuwarden 1997) 109-115.
 - 42 IJje Wijkstra aan zijn achterneef Hessel Wijkstra, ongedateerd [1932-1934].
 - 43 Verhalen dat hun familieleden die dag ook waren opgeroepen voor

het ophalen van vrouw Wobbes trof ik onder andere aan in de familie van rijksveldwachter Fokke Haak (1861-1951) en gemeenteveldwachter Otto Cornelis Boelens (1883-1958). Een ander voorbeeld is de bewering van publicist Atte Jongstra in de *Leeuwarder Courant* van 23 juli 2004, dat zijn opa Atte Jongstra (1894-1948) als rijksveldwachter die achttiende januari een ‘marsbevel’ had ontvangen, maar aan het drama was ontsnapt wegens ziekte. Ook zou politiemann Jongstra op een foto te zien zijn als kistdrager op de begrafenis van beide rijksveldwachters op 22 januari 1929. Veldwachter Atte Jongstra was in die periode echter nog gemeenteveldwachter in het midden van Friesland en kon op geen enkele wijze bemoeienis hebben gehad met het drama van Doezum. Pas in september 1929, acht maanden na dato, trad Jongstra toe tot het korps der Rijksveldwacht. De door de publicist Jongstra op de foto aangewezen kistdrager is een rijksveldwachter met de rang van brigadier-titulair; deze rang zou politiemann Jongstra pas in februari 1937 bereiken.

- 44 Het bleek niet Jan Werkman te zijn geweest die door de menigte was belaagd – de veldwachterswoning werd met stenen bekogeld – maar een voorganger zo’n twintig jaar eerder.
- 45 Zie hoofdstuk 11. Ook lijkt het erop dat de aandacht die het werk van Overdiep en de speelfilm *Het Teken van het Beest* kreeg, enkele verdwijningen tot gevolg had. Zo verdween daarna niet alleen het origineel van zijn lijvig autobiografisch werk maar ook op het gemeentehuis Grootegast is in die periode, zo verzekerde men mij, een handschrift van Wijkstra mét tekeningen verdwenen. Daarnaast schijnen ook brieven gericht aan een broer van IJje Wijkstra verdwenen te zijn tijdens diens verblijf in het verzorgingshuis.
- 46 Overdiep, *De strafzaak*, 5. Zie ook hoofdstuk 11.
- 47 De meeste brieven dragen geen dagtekening. Het gevangenis- en celnummer zijn de enige referenties. De datering van Wijkstra’s brieven is dan ook gebeurd op basis van zijn detentiehistorie (wanneer zat hij in welke cel?), die ik heb gereconstrueerd uit diverse archieven.

1 Het slagveld te Doezum (1929)

- 1 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 19 januari 1929.
- 2 *Het Leven*, 26 januari 1929.
- 3 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 19 januari 1929.
- 4 Voor wat betreft de reacties in de pers zal in dit hoofdstuk voornamelijk worden geput uit mijn doctoraalscriptie uit 1997: *Ijje Wijkstra & de viervoudige moord te Grootegast. Reacties & beeldvorming 1929-1997* en het artikel dat de inspiratie daartoe vormde: Van Weringh, 'De eerste reacties', *Tijdschrift voor Criminologie*, 139-150.
- 5 *Groninger Dagblad*, 24 januari 1929.
- 6 Koos van Weringh, *De zaak Sara Beugeltas* (Amsterdam 1995) 194-195.
- 7 Een enkele krant zou later in een klein berichtje melden dat Ijje Wijkstra bij verhoor in huilen was uitgebarsten en vol berouw was.
- 8 Bij een vredesconferentie in 1899 werd het gebruik van deze kogel verboden. In de praktijk bleef deze kogel bij strijdende partijen een geliefd projectiel. Wanneer het gebruik ervan sinds de Boerenoorlog (1899-1902) uitlekte, haalde dit regelmatig de pers.
- 9 C. Fijnaut, 'De geboren misdadiger', in: Carolien Bouw, Henk van de Bunt en Herman Franke, ed., *Kernbegrippen in de criminologie* (Arnhem 1992) 57-61; Douwe Draaisma, *Ontregelde geesten. Ziekte-geschiedenissen* (Groningen 2006) 115-134; W.A. Bongers, *Inleiding tot de criminologie* (Haarlem 1932); S. Regener, *Fotografische Erfassung. Zur Geschichte medialer Konstruktionen des Kriminellen* (München 1999).
- 10 Zie ook: Van Weringh, 'De eerste reacties', *TvCr.*, Passim.
- 11 *De Telegraaf*, 21 januari 1929.
- 12 *De Telegraaf*, 21 januari 1929.
- 13 J.B. Ubink, 'Werkelijkheid en boeken', *De sollicitant: nieuwsblad voor het lager, middelbaar en gymnasium onderwijs*, 30 januari 1929.
- 14 *Provinciale Groninger Courant*, 19 januari 1929.
- 15 Mr. Bon, 'De ontzettende misdaad uit onze politiehistorie. Het drama van Grootegast', *Gedenkboek: 100 jaren politiewerk in Nederland, 1830-1930* (z.p. 1930) 128-129; aldaar 129.
- 16 *Friesch Dagblad*, 26 januari 1929.

- 17 *Schager Courant*, 7 mei 1910; *De Eemlander*, 17 februari 1910; *Het Volk*, 15 februari 1910.
- 18 *Schager Courant*, 9 juni 1910.
- 19 Ibidem.
- 20 *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 21 januari 1929.
- 21 *Provinciale Groninger Courant*, 22 januari 1929.
- 22 *Groninger Dagblad*, 21 januari 1929.
- 23 De meeste kranten maakten melding van deze verklaring.
- 24 *Friesch Dagblad*, 24 januari 1929. Voor de in naam van het anarchisme gepleegde aanslagen zie: F.B. Enthoven, *Studie over het anarchisme van de daad* (Amsterdam 1901), hoofdstuk 2 van Barbara Tuchmans, *De trotse toren. Een portret van de jaren voor de Eerste Wereldoorlog 1890-1914* (Amsterdam 2007) of Alex Butterworth, *The World that never was. A true story of dreamers, schemers, anarchists and secret agents* (Londen 2010).
- 25 Onder andere te vinden in *Het Volk*, 21 januari 1929.
- 26 *Fivelingo*, 29 januari 1929.
- 27 *De Vrije Socialist*, februari 1929.
- 28 *De Ploeger*, 1 februari 1929.
- 29 *De Tribune*, 28 januari 1929.
- 30 *De Wapens Neder*, februari 1929.
- 31 *De Wapens Neder*, februari 1929.
- 32 *De Vrije Socialist*, 26 januari 1929.
- 33 *De Vrije Socialist*, 2 februari 1929.
- 34 Ibidem.
- 35 Ibidem, 26 januari 1929.
- 36 *Nieuwsblad van het Noorden*, 25 januari 1929.
- 37 *Provinciale Groninger Courant*, 18 januari 1929.
- 38 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 26 januari 1929.
- 39 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 6 februari 1929.
- 40 Ibidem. Voor meer informatie over de inbraak bij ds. Smook, zie: G.H. Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers. Cultuur-historische schetsen uit het Groninger Westerkwartier* (Groningen 1968) 415-420 en Engbert Schut, 'De overval op Johannes Smook', *Stad en Lande* 2 (1992) 2-6.
- 41 Van dit werkje zouden in de provincies Noord- en Zuid-Holland

- en Utrecht duizenden zijn verkocht. Ik ben er niet in geslaagd een exemplaar te vinden. Zie ook: *Dragster Courant*, 10 maart 1929.
- 42 Ook de Opendenaar Jan Postema (1894-1930) verzette zich tegen dit beeld, deze 'donkere sluier', in zijn brochure *Het bloedige drama te Grootegast*.
- 43 'Hoe het drama van Grootegast wordt uitgebuit', *Dragster Courant*, 19 maart 1929.
- 44 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 26 januari 1929.
- 45 *De Telegraaf*, 19 januari 1929.
- 46 *Provinciale Groninger Courant*, 22 januari 1929.
- 47 J. Frima, 'Het bedreigde gezag', *Nederlandsch Juristenblad* (1929) 120-121; aldaar 120. Het betreft hier waarschijnlijk de uit Groningen afkomstige advocaat te Amersfoort Joannes Frima (1890-1944), die als fanatiek nationaalsocialist op 29 september 1944 door de ondergrondse werd doodgeschoten. Zie: Jack Kooistra en Albert Oosthoek, *Recht op wraak. Liquidaties in Nederland 1940-1945* (Leeuwarden 2009) 144.
- 48 *Het Vaderland*, 19 april 1929. Over inventarisatie in Zuid-Holland.
- 49 In juli 1917 zat hij bij de laatste tien kandidaten voor de functie van gemeenteveldwachter te Bellingwolde. Hij kreeg de functie niet. Schrijven van de Burgemeester van Bellingwolde aan de commissaris der Koningin. Groninger archieven (GA). Commissaris der Koningin, inv. 4787.
- 50 Alidus Anne Jannes 'Ad' Mulder (1920-2010) in telefoongesprek met auteur op 1 juli 2009. Verzetsman Mulder werd in 1943 als marechaussee toegevoegd aan de parketwacht te Groningen. Aldaar deden nog dienst Hovings en Werkmans vrienden en collega's Jacob Eleveld (1885-1954), Abel van Santen (1885-1972), Geert Lode (1881-1964) en Gerard Ubels (1883-1955).
- 51 Zie hoofdstuk 3.
- 52 In het voorwoord van: W.H. Nagel, *De criminaliteit van Oss* (Utrecht 1949) 6. Ook commissaris van politie te Leeuwarden Wesser was van mening, dat er genoeg personen rondliepen in de omgeving van de Fries-Groningse grens die in staat waren tot moord. Dit schreef hij als antwoord aan zijn collega in Culemborg, die het idee opperde dat de aldaar gepleegde dubbele roofmoord iets te maken kon heb-

- ben met die op Modderman in 1924: 'zeer waarschijnlijk zal zijn gepleegd door een of meer van de in de naaste omgeving wonende personen. Personen tot zoo'n misdrijf in staat zijn daar in de buurt nog genoeg.' Schrijven van Wesser aan commissaris van politie in Culmborg d.d. 3 april 1924. Historisch Centrum Leeuwarden (HCL). Commissaris van Politie te Leeuwarden, inv. 167.
- 53 Rede van notaris Bruins op 29 maart 1929. Gemeentearchief Grootegast. Integraal overgenomen in de pers.
- 54 De strekking van de In Memoriam door de burgemeester van Grootegast d.d. 23 januari 1929; de rede van notaris Bruins d.d. 29 maart 1929. Beide: Gemeentearchief Grootegast.
- 55 Brief van de burgemeester van Kantens aan de commissaris der Koningin van Groningen d.d. 11 november 1913. GA, CdK, inv. 4767.
- 56 Tijdens zijn sollicitatiegesprek naar de functie van gemeenteveldwachter te Kantens in 1913 gaf hij dermate af op zijn functie als politieagent in Groningen, dat de burgemeester zich geroepen voelde de commissaris der Koningin hierover in te lichten. Niet verwonderlijk ging de baan naar een ander, naar zijn collega Alje Koolen. Burgemeester van Kantens d.d. 11 november 1913.
- 57 Zie hoofdstuk 4.
- 58 In 1923 kreeg Werkman een berisping van de procureur-generaal wegens het zonder toestemming verlaten van zijn standplaats. Het In Memoriam dat door de burgemeester van Grootegast op 23 januari 1929 is opgesteld, portretteert Werkman als een man die in zijn functioneren veel tegenstand opriep. Gemeentearchief Grootegast.
- 59 Stukken betreffende de sollicitatie van de gemeenteveldwachter te Grijpskerk. GA, CdK, inv. 4808.
- 60 Persoonsdossier Aldert Meijer, Gemeentearchief Grootegast.
- 61 Circulaire aan de leden van het hoofdbestuur en de besturen en leden der afdelingen van de Bond van Christelijke Politie Ambtenaren in Nederland, Amsterdam, 19 januari 1929. Tresoor. Bond voor Christelijke Politie Ambtenaren in Nederland, afdeling Sneek, inv. 20. 'In memoriam', *Friesch Dagblad*, 26 januari 1929.
- 62 Mients broer Sijtze van der Molen (1853-1936) was eerst agent van politie te Dokkum en later postbode. Sijtze is de opa van de bekende historicus en volkskundige Sijtse Jan van der Molen (geb. 1912).

- Mients oudste broer Luitzen van der Molen (1851-1917) was eerst schoenmaker, daarna postbode. Luitzen was gehuwd met Grietje Wolff (1851-1945) wier vader veldwachter was te Winsum en wier broer Paulus Martinus Wolff (1840-1917) veldwachter was te Bedum.
- 63 Bij de aannameprocedure van Mient van der Molen was de Fries mr. Cornelis van Nijmegen Schonegevel (1861-1941) burgemeester van Grootegast. Halverwege 1896 werd hij opgevolgd door mr. Jan Bolt (1855-1938), die in 1901 plaatsmaakte voor Dirk Jan Jacob Hellema (1872-1947). Vanaf 1910 tot zijn dood in 1930 was de gereformeerde manufacturier Wolter Bonnema (1864-1930) burgemeester van Grootegast.
- 64 Commissaris der Koningin aan burgemeester van Grootegast d.d. 19 februari 1896. GA, CdK, inv. 4709.
- 65 Lammert de Jong (1882-?) in: *Het Volk*, 21 januari 1929.
- 66 Tjerk van der Molen, geboren op 20 juli 1900 te Grootegast, overleedt op 31 augustus 1969 te Zuidlaren.
- 67 Mient van der Molen aan de commissaris der Koningin d.d. 14 augustus 1912. GA, CdK, 4762.
- 68 Volgens Gerhard van Houten (1915-2006), zoon van kruidenier Van Houten te Grootegast met wie Van der Molen regelmatig in Van Houtens T-Ford eropuit trok en bij wie zijn dochter na 1929 enkele jaren inwoonde. Gesprek met auteur op 24 juni 2002.
- 69 H.P. Hommes & M. van der Molen, respectievelijk voorzitter en secretaris van de Groningse afdeling van de bond van gemeenteveldwachters aan de commissaris der Koningin te Groningen, Stedum en Grootegast, 21 februari 1923. GA, CdK, 4811.
- 70 Hommes & Van der Molen aan de commissaris der Koningin, 31 december 1921. GA, CdK, 4808. Reactie van de commissaris, Groningen, 2 januari 1922.
- 71 *De R.K. Politieambtenaar*, 7 februari 1929.
- 72 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
- 73 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 januari 1929.
- 74 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 24 januari 1929.
- 75 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 24 januari 1929.
- 76 Het bestuur bestond uit de volgende leden: jhr. mr. A.W.I. Tjarda

- van Starckenborgh Stachouwer, commissaris der Koningin van Groningen (erevoorzitter); mr. H.F. Oving (voorzitter); ds. C.W. Coolsma, predikant te Groningen (secretaris); J.F. van Hasselt, fabrikant te Groningen (penningmeester); ds. A. Adema, predikant te Opende; W. Bonnema, burgemeester te Grootegast; L.M. Bruins, notaris te Grootegast; ds. W.A. Noest, predikant te Doezum; P.J.H.C. Her-ten, districtscommandant der Rijksveldwacht te Groningen; mr. J.P. Hofstede, officier van justitie te Groningen; L.H.N. Bosch ridder van Rosenthal, burgemeester van Groningen; H.C.J.S. Stiekema, majoorrechercheur van politie te Groningen en jhr. mr. D.R. de Ma-rees van Swinderen, president van de Groningse rechtbank.
- 77 Dominee Noest meldt dan ook met opvallende nadruk dat het niet ging om het rijk te beledigen. In *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
- 78 Verantwoording van het dagelijks bestuur van het comité Groote-gast aan zijn leden, Groningen d.d. 12 februari 1930. GA, CdK, 4832.
- 79 *Provinciale Groninger Courant*, 30 maart 1929.
- 80 De bestuursleden waren: Nicolaas Verkaik, commissaris van politie Winschoten; Jelle Johannes Wildschut, gemeenteveldwachter te Middelstum (secretaris); Adriaan Kolle, brigadier-majoor der Rijks-veldwacht te Zuidhorn; Jan Jacob Kruizinga, inspecteur van politie te Groningen; Christiaan van Krimpen, wachtmeester der Mare-chaussee te Zuidhorn en Jakob Bultena, gemeenteveldwachter te Loppersum (penningmeester).
- 81 *De Koninklijke Marechaussee*, 10 (1929).
- 82 *Koninklijke Marechaussee*, 10. Dit bedrag werd een maand eerder ver-meld in het nummer van 9 april 1929 (no. 693) van het *Algemeene Nederlandsche Politie-Weekblad*.
- 83 Ibidem.
- 84 Volgens brigadier-majoor Adriaan Kolle in de toespraak op het Es-serveld. *Nieuwsblad van Friesland*, 29 november 1929.
- 85 In juli 1929 was de stand f 760,-. Uit: *Algemeen Nederlandsch Politie-Weekblad* 705 (2 juli 1929) 320. In oktober 1929 was dit bedrag opge-lopen tot f 938,04. Uit: *Algemeen Nederlandsch Politie-Weekblad* 720 (15 oktober 1929) 502-503.
- 86 *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 november 1929 & *Leeuwarder Nieuws-blad*, 28 november 1929.

- 87 Mark Cooney, *Is killing wrong? A study in pure sociology* (Charlottesville 2009) 198.
 88 Cooney, *Is killing wrong?* 66.
 89 Ibidem, 195.

2 Lutje Ijje (1895-1915)

- 1 Postema, *Bloedige drama te Grootegast*, 9-10.
 2 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 82, vonnis 67 d.d. 3 februari 1915 (pleegdatum zondag 15 november 1914).
 3 Ijje Wijkstra aan de rapporteur Jan Dekker in het *Rapport van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen d.d. 20 april 1929*.
 4 Hiermee wordt een zogenaamde voorlader (geladen aan de loopmond) bedoeld.
 5 Postema, *Bloedige drama te Grootegast*, 9-10.
 6 GA, arrondissementsrechtbank Groningen (Arr-Gron), inv. 317, vonnis 287 d.d. 13 augustus 1914 (pleegdatum 2 juni 1914).
 7 Districtcommandant der KMAR aan Burgemeester van Grootegast d.d. 3 februari 1896. Ingekomen stukken gemeentearchief Grootegast.
 8 Frederik Gerrit Egmond Bolomeij, *Korte geschiedenis van de 4e divisie Kmar sedert hare oprichting* (Leeuwarden 1923).
 9 GA, Arr-Gron, vonnis 287.
 10 Ibidem.
 11 Eite Wijkstra werd op 12 maart 1913 (vonnis 95) veroordeeld door het Kantongerecht te Zuidhorn tot een boete van drie gulden voor het dragen van een wapen zonder vergunning. Het wapen werd in beslag genomen. GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 77.
 12 Ijje Wijkstra, *De wet der tegenstelling of het dualisme als grondslag aller dingen* (Leeuwarden 1938-1940) 98-260; aldaar 161.
 13 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 98-260; aldaar 161.
 14 Voor de graanbaronnen zie het populaire werk van Frank Westerman, *De graanrepubliek* (z.p. 2005) of het grondige van IJnte Botke, *Boer en beer. De Groninger boer 1760-1960* (Assen 2002).
 15 Over die Friese invloeden in het Westerkwartier zie ook: D.Gorter,

- L.G. Jansma & G.H. Jelsma, *Taal yn it Grinsgebiet. Undersyk nei de taalferhâldings en de taalgrins yn it Westerkertier yn Grinslân* (Leeuwarden 1990).
- 16 V.C. Sleebe, *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914* (Assen 1994) 303.
- 17 Nelleke Manneke, *Uit oogpunt van politie. Zorg en repressie in Rotterdam tussen 1870 en 1914* (Arnhem 1993) 169-170. De gemeente Grootegast had tot 1896 de beschikking over één gemeenteveldwachter en één rijksveldwachter. Vanaf dat jaar kon het ook een beroep doen op de marechaussee in Marum. In 1914 werd een tweede gemeenteveldwachter te Opende aangesteld en in 1916 een tweede rijksveldwachter te Sebaldeburen. Dit is meer dan een verdubbeling terwijl het bevolkingsaantal in deze periode (1896-1916) maar met een kwart toenam. *Verslag van den toestand der gemeente Grootegast diverse jaren*. GA, Gedeputeerde Staten, inv. 8358-8373 (1851-1929).
- 18 Cyrille Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis* (Amsterdam 2007) 251 en 258.
- 19 Sleebe, *In termen van fatsoen*, 204.
- 20 T.A. Vonk Noordegraaf en A. Weiland, 'Het Westerkwartier', in: W. Banning, ed., *Handboek Pastorale Sociologie Deel 111* (Den Haag 1955) 7-38, aldaar: 11.
- 21 *Dragster Courant*, 23 september 1911 en *Leekster Courant*, 23 september 1911. Het betreft hier waarschijnlijk Albert Goslings Scholte (1893-?) die op 21 september 1911 werd opgesloten in het huis van bewaring te Groningen onder verdenking van diefstal. Zestien dagen later, op 7 oktober, werd hij naar huis gestuurd. GA, Directeur Huis van Bewaring inv. 135. Korte tijd later vertrok hij naar Nederlands-Indië.
- 22 *Dragster Courant*, 23 september 1911.
- 23 Ibidem. Dit voorval stond in deze periode niet op zichzelf. In de nacht van 20 op 21 augustus 1911 werden dezelfde brigadier en zijn collega door een schippersvrouw nageroepen 'Godverdommesche krenge' en op de eerste kerstdag van dat jaar, toen ze een verdachte in het huis van zijn toekomstige schoonvader aan de tand wilden voelen, kregen ze te horen: 'Als je mij aankomt zal ik je doodsteken.'

- GA, Arr-Gron, inv. 305 en 307, vonnissen 326 (21 september 1911) en 30 (11 januari 1912).
- 24 Gesprek met kleindochter mw. Roelfke Sikkema-Wijkstra (geb. 1919) op 24 juli 1998.
- 25 Wijkstra, Lutje Wessel, 1-98; aldaar 4.
- 26 Die kinderen waren: Hendrik (1878-1881), Derk (1881-1968), Hendrik (1884-1976), Roelfke (1886-1971), Popke (1888-1889), Aaltje (1891-1949) en IJje (1895-1941).
- 27 In 1913 op bescheiden schaal een elektriciteitsnet in Marum en de opening van de tramlijn van Drachten naar Groningen; 1921 bescheiden straatverlichting, maar alleen op enkele hoofdwegen.
- 28 Kohieren en suppletoire van hoofdelijke omslag 1820, 1845-1920. Inv. 521 t/m 524. Gemeentearchief Grootegast. Zie voor de hoofdelijke omslag: Pim Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Groningen 1986) 346-359.
- 29 Kohieren en suppletoire van hoofdelijke omslag.
- 30 GA. Arr-Gron, inv. 105 en 109, vonnis 4777 d.d. 26 mei 1864 en vonnis 5894 d.d. 16 april 1868.
- 31 Volgens zoon Klaas Paauw. *Rapport Nederlandsch Genootschap Zedelijke Verbetering der Gevangenen d.d. 20 april 1929*. Tresoar, gerechtshof, inv. 694, dossier 402.
- 32 *Rapport Nederlandsch Genootschap d.d. 20 april 1929*.
- 33 Volgens Egbert Boon, geciteerd in geneeskundig rapport.
- 34 Volgens Ate Postma, geciteerd in geneeskundig rapport.
- 35 *Rapport Nederlandsch Genootschap*.
- 36 Aanvankelijk de christelijk gereformeerde kerk, maar na 1892 gereformeerde kerk genoemd door een fusie van de Afgescheidenen met de Dolerenden. In 1903 splitste zich hiervan weer een groep af die onder naam christelijk gereformeerd door het leven ging.
- 37 Kerkenraadvergadering van 19 juli 1882 geciteerd in: Werkgroep Historie Kornhorn, *Van Curringhe en Korboenders. Een geschiedenis van Kornhorn, 1850-1994* (Bedum 1994) 62.
- 38 Tabel 2: De bevolking van het Westerkwartier per gemeente naar kerkelijke gezindte in 1840, 1899, 1909, 1930 en 1947 (verhoudingscijfers). Uit: 'Het Westerkwartier', in: Banning, ed., *Handboek Pastorale Sociologie*, 7-38, aldaar: 35.

- 39 *Het Volk*, 15 oktober 1910.
- 40 Lubbertus Boxem, gemeenteveldwachter te Opende van 1914-1918. Rijksveldwachter Jan Bolt diende in Opende en Kornhorn van 1913-1919. Bolt werd opgevolgd door Hoving, die als hervormd te boek stond. Boxem kreeg twee gereformeerde opvolgers: Dirk Boonstra (1918-1922) en Aldert Meijer (1922-1929).
- 41 Werkgroep Historie Kornhorn, *Van Curringhe en Korboenders*, 69. Zie ook: 'Het Westerkwartier', in: *Handboek Pastorale Sociologie* 111, 7-38, aldaar: 17.
- 42 Jan en Hedde Boerema, *Vlijtige armoede en tonnen gouds. Twee eeuwen gemeente Marum* (z.p. 1989) 237.
- 43 *Het Volk*, 15 oktober 1910.
- 44 Ook na hun dood bleef een kloof tussen de echtelieden zichtbaar; hij werd begraven in Noordwijk, zij in Doezum.
- 45 Er wordt wel gezegd dat 'lutje' slaat op IJjes lengte. Met een lengte van 1,68 meter was IJje Wijkstra junior echter voor zijn tijd niet bijzonder klein. Zijn vader had daarentegen een lengte van 1,58 meter. Bron: intekenregisters gevangenis.
- 46 *Rapport Nederlandsch Genootschap Zedelijke Verbetering*.
- 47 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 98-260; aldaar: 111.
- 48 *Ibidem*, 112.
- 49 Uit eigen familie.
- 50 Zie hoofdstuk 3. Na de dood van Jacob Piers in 1912 kwam er een gezin uit Usquert in de woning dat na een aantal jaren naar Bedum vertrok. Hierna stond het een aantal maanden leeg, waarna Durk Dam het huurde. Na het vertrek van Durk Dam in begin 1919 trok landbouwer Hendrik Gorter erin.
- 51 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 121. IJje spreekt hier van drie vrijgezelle inwonende broers. Dit is niet geheel correct. Twee waren nog vrijgezel (één van hen huwde later in 1907) en de derde was weduwnaar.
- 52 G.H. Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers. Kultuur-historische schetsen uit het Groninger Westerkwartier* (Groningen 1968) 179.
- 53 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 121.
- 54 Het bestaan van een Albert Wonderman heb ik niet kunnen vaststellen. Het is mogelijk dat Wijkstra hier Libbe Munstra (1788-1864)

- bedoelde, die tussen Marum en Opende eens door veertien katten werd belaagd. Zie: Marten Douwe Teenstra (1795-1864), *Nederlandse volksverhalen* (Leeuwarden 1973) 104-105.
- 55 Zie ook: E.J. Huizenga-Onnekes, *Heksen- en duivelsverhalen in Groningerland* (Ten Boer 1992) 274-275.
- 56 Uit 'Cel 16' een op verzoek van geneesheren Wiersma en Van Mesdag volgeschreven schrift. GA, verzameling G.S. Overdiep, inv. 30.
- 57 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 122.
- 58 Dit waren Sjoerd (1880-1936) en Bonne 'De Bultenaar' (1887-1944) Looyinga.
- 59 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 122.
- 60 *Iffe Wijkstra, Lutje Wessel. Een klucht en een drama* (Leeuwarden 1935-1938) 1-98; aldaar 32.
- 61 Geneeskundig rapport.
- 62 Ibidem.
- 63 Schrijven van Hendrik Sinneker aan Van Mesdag en Wiersma d.d. 10 augustus 1929. Bijlage geneeskundig rapport.
- 64 Het volledig doorlopen van de lagere school of het behalen van een diploma had geen prioriteit. Ook met de invoering van de leerplicht in 1901 verlieten kinderen de school zodra aan die plicht, de leeftijd van 12 jaar, was voldaan.
- 65 *Rapport Nederlandsch Genootschap Zedelijke Verbetering der Gevangenen*.
- 66 Ibidem.
- 67 Geneeskundig rapport.
- 68 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 112.
- 69 Ibidem, 147.
- 70 Ibidem, 151.
- 71 Ibidem, 146.
- 72 Geneeskundig rapport.
- 73 *Dragster Courant*, 9 december 1916.
- 74 'Karakterschets J.A. Visscher', *De Hollandsche revue* 15 (1910) 320-327, 384-394, aldaar: 393.
- 75 Circulaire van het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel d.d. 15 januari 1918. no. 544, 2de afdeling. Hierin staat onder meer over het gilde der beroepsmollenvangers: 'die vaak behorende tot

- de onderste lagen der maatschappij, zich in vele gevallen tegenover de grondgebruikers schuldig maakten aan ernstige bedreigingen, wanneer deze om welke reden ook, weigerden hun toestemming te geven op hun grond hun bedrijf uit te oefenen’.
- 76 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 160-161.
- 77 Schrijven van het ministerie van Binnenlandsche Zaken en Landbouw aan de commissaris der Koningin in Groningen d.d. 23 augustus 1927. GA, CdK, inv. 4858.
- 78 Hendrik Sinneker aan Van Mesdag en Wiersma. Bijlage geneeskundig rapport.
- 79 Zie hoofdstuk 3.
- 80 Hendrik Sinneker aan Van Mesdag en Wiersma. Bijlage geneeskundig rapport.
- 81 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 211.
- 82 Geneeskundig rapport.
- 83 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 186.
- 84 Ibidem, 203.
- 85 Stukken betreffende de ontzetting van de ouderlijke macht van het echtpaar Dalmolen, maart 1913. GA, Arr-Gron, inv. 1502.
- 86 Ontzetting van de ouderlijke macht van het echtpaar Dalmolen, maart 1913.
- 87 Wijkstra, Lutje Wessel, 3.
- 88 Geneeskundig rapport C. Dalmolen d.d. 12 juli 1918. Tresoar, gerechtshof, inv. 660, dossier 67.
- 89 *Rapport betreffende C. Dalmolen d.d. 28 juni 1921*. Rijksarchief Noord-Holland (RNH), Rijkskrankzinnigengesticht te Medemblik, inv. 5227.
- 90 GA, Arr-Gron, inv. 321, vonnis 150 d.d. 15 april 1915.
- 91 Op 4 mei 1915 werd Kornelis Dalmolen opgenomen in de Strafvangenis te Groningen. De straf eindigde op 3 juni. Wijkstra meldde zich op 19 mei 1915 en werd op 23 mei 1915 ontslagen uit het aangrenzende Huis van Bewaring.
- 92 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 82, vonnis 67 d.d. 3 februari 1915.

3 Krupp Stahl (1915-1919)

- 1 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 197.
- 2 Ibidem, 199.
- 3 Jan Bolt (1880-1953) was reeds dertien jaar politieagent in Groningen alvorens in 1913 rijksveldwachter te worden. In oktober werd zijn standplaats Opende, dit veranderde al snel in Kornhorn (toen nog Doezum). De reden hiervoor was het installeren van een tweede gemeenteveldwachter met als standplaats Opende. Bolt vertrok in juni 1919 naar Stadskanaal.
- 4 Lubbertus Boxem (1886-1965) werd in 1914 de eerste gemeenteveldwachter van Opende. In 1918 vertrok hij naar Vries en werd opgevolgd door dienaar van politie te Leeuwarden Dirk Boonstra (1893-1944).
- 5 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 84, vonnis 85 d.d. 2 februari 1916.
- 6 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 84, vonnis 85.
- 7 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 199.
- 8 Ibidem.
- 9 Ibidem, 200.
- 10 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 85, vonnis 602 d.d. 8 november 1916. Kees werd veroordeeld tot een boete van f 5,- voor 'door bevoegd gezag naar zijn naam gevraagd een valschen naam opgeven'.
- 11 GA, Arr-Gron, inv. 328, vonnis 370 d.d. 21 december 1916.
- 12 Proces-verbaal opgetekend door opperwachtmeester Franciscus van der Weide te Marum en Jan Bolt, rijksveldwachter te Kornhorn d.d. 12 maart 1918. Tresoar, gerechtshof, inv. 660, dossier 67.
- 13 Proces-verbaal van de zitting van de arrondissementsrechtbank te Groningen d.d. 22 augustus 1918. Tresoar, gerechtshof, inv. 660, dossier 67.
- 14 Proces-verbaal opgesteld door rijksveldwachter Jan Bolt d.d. 9 september 1918. Ibidem.
- 15 Proces-verbaal Bolt.
- 16 Ibidem.
- 17 Ibidem.
- 18 Ibidem.
- 19 Sleebe, *In termen van fatsoen*, 300.

- 20 Tresoar, gerechtshof, inv. 663, rolnr. 215. Het betrof hier een jongeman die later een reputatie kreeg van een dorpsfiguur, een enigszins vreemde, maar onschuldige geestelijk gehandicapte, die in de jaren dertig enige tijd zou worden verpleegd in een inrichting.
- 21 Een interessant voorbeeld is het geval Tiendeveen. Op zondagavond 4 juni 1961 schoten in het Drentse Tiendeveen de wachtmeesters der rijkspolitie Berga, Wind en Oosterop hun pistolen leeg op Berend Pekel, die drie dagen later aan de kogelwonden bezweek. Dit veroorzaakte grote opschudding en verontwaardiging in het dorp, niet in de laatste plaats doordat het verweer was dat Pekel met een mes dreigde, het mes dat evenwel ongebruikt in zijn broekzak werd gevonden. Niet veel later volgde een petitie van een zeventiental inwoners aan de minister van justitie, waarin zij hun grote verontwaardiging en bitterheid uitspraken over dit 'bruut en afschuwelijk optreden der politie' en ze verlangden dan ook van de minister dat hij erop toezag dat de schuldigen werden vervolgd. Een betrokken rijksrechercheur merkte hierover op: 'Velen tekenden dit petitionnement uit angst voor repercussies.' Bron: plakboek van rijksrechercheur S.R. Post (1914-1984), dat thans berust in de collectie van het Politiemuseum te Zaandam.
- Twee van de drie schutters werden uiteindelijk door het Openbaar Ministerie aangeklaagd. Achter de schermen werden ze door de rechtbank van rechtsvervolgning ontslagen. Het beroep dat hierop volgde, leidde tot een bekrachting van dat reeds genomen besluit, nu echter als een openbaar vonnis. Als bepalend argument werd hierin gebruikt, dat niet vastgesteld kon worden welk schot het dodelijke was. Het Openbaar Ministerie had vrijspraak geëist. Zie: *Leeuwarder Courant*, 13 juni 1961, 9 en 23 juni 1962.
- 22 Geneeskundig rapport van Kornelis Dalmolen door E.D. Wiersma en Synco van Mesdag d.d. 12 juli 1918. Tresoar, gerechtshof, inv. 660, dossier 67.
- 23 *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 oktober 1918.
- 24 Paul Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001) 288-292.
- 25 William Manchester, *The Arms of Krupp. 1587-1968* (Londen 1968) 332.

- 26 Evert de Jong, *Overdenkingen van een arbeidersjongen. Het levensverhaal van Douwe de Wit* (Buitenpost z.j.) 43.
- 27 De Jong, *Overdenkingen van een arbeidersjongen*, 44.
- 28 Brief van de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan de commissaris der Koningin te Groningen d.d. 20 oktober 1918. GA, CdK, inv. 4797.
- 29 *de Volkskrant*, 13 april 1974.
- 30 *de Volkskrant*, 13 april 1974.
- 31 Zie ook: Lykele Jansma, ed., *Jeugdbherinneringen van Jelle Dam* (Buitenpost z.j.).
- 32 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 216-217.
- 33 De uitgiftenummers doen vermoeden dat een derde persoon mee zou gaan naar Duitsland. Het pasnummer van ene Durk Pultrum uit Doezum lag tussen dat van IJje en Durk. GA, CdK, inv. 5539.
- 34 Brief van de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan de commissaris der Koningin te Groningen d.d. 20 oktober 1918. GA, CdK, inv. 4797.
- 35 Manchester, *Arms of Krupp*, 262.
- 36 Tuchman, *De trotse toren*, 293.
- 37 Klaus Tenfelde, 'Krupp in Krieg und Krisen. Unternehmensgeschichte der Fried. Krupp AG 1914 bis 1924/25', in: Lothar Gall, ed., *Krupp im 20. Jahrhundert. Die Geschichte des Unternehmens vom Ersten Weltkrieg bis zur Gründung der Stiftung* (Berlijn 2002) 15-165, aldaar: 67 en Manchester, *Arms of Krupp*, 329.
- 38 Manchester, *Arms of Krupp*, 330. En: Tenfelde, 'Krupp in Krieg und Krisen', in: Gall, ed., *Krupp im 20. Jahrhundert*, 47 (van 1 juli 1918 tot 11 november 1918).
- 39 Tenfelde, 'Krupp in Krieg und Krisen', in: Gall, ed., *Krupp im 20. Jahrhundert*, 57.
- 40 Ibidem, 57.
- 41 *Het Volk*, 10 oktober 1917.
- 42 *Het Centrum*, 13 juni 1918; *Amersfoortsch Dagblad*, 17 juli 1918.
- 43 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 214.
- 44 Meer dan 800 mannen in een barak die in drie lagen boven elkaar sliepen.
- 45 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 217-218.

- 46 Ibidem.
- 47 *de Volkskrant*, 13 april 1974.
- 48 'De buurman van Eije Wijkstra', *Leeuwarder Courant*, 29 januari 1974.
- 49 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 218.
- 50 Manchester, *Arms of Krupp*, 330.
- 51 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 218-219.
- 52 Ibidem, 219.
- 53 Manchester, *Arms of Krupp*, 347.
- 54 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 220.
- 55 Ibidem, 221.
- 56 'De buurman van Eije Wijkstra', *Leeuwarder Courant*, 29 januari 1974.
- 57 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 220.
- 58 De Jong, *Overdenkingen van een arbeidersjongen*, 44.
- 59 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 227.
- 60 Wijkstra aan rapporteur Jan Dekker in het *Rapport van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen*.
- 61 Harm Jager (1863-1933) begon in 1889 met zijn praktijk in zenuw- en zielziekten in Groningen. Van 1904 tot 1912 was hij assistent van professor Enno Dirk Wiersma. Wijkstra's eerste bezoek vond plaats op dinsdag 10 december 1918. Zijn laatste bezoek was in maart 1919. Hij bezocht Jager in totaal drie keer.
- 62 Proces-verbaal van het verhoor van Harm Jager d.d. 27 februari 1929. Tresoar, gerechtshof Leeuwarden, inv. 694, dossier 402.
- 63 Werd de zwakte eerst geweten aan de jachtigheid van het moderne leven, later kwam het accent te liggen op onvervulde verlangens, waarna de term uiteindelijk uit het medisch vocabulaire verdween en werd vervangen door een palet aan aandoeningen als rsi, overspanning, burn-out et cetera. Haast, onrust, concurrentiestrijd, toenemende verplichtingen en verantwoordelijkheden waren karakteristiek voor dat leven, dat zo veel slachtoffers maakte. Zie: Jessica Slikhuis, 'Neurasthenie as Pandora's Box? "Zenuwachtigheid" and Dutch Psychiatry around 1900', in: Marijke Gijswijt-Hofstra en Roy Porter ed., *Cultures of Neurasthenia. From Beard to the First World War* (Amsterdam 2001) 257-278; aldaar 265.
- 64 Richard von Krafft-Ebing, *Nervosität und neurasthenische Zustände*

- (Wenen 1895) 50. Geciteerd door Herman Westerink, *Het schuldgevoel bij Freud. Een duister spoor* (Amsterdam 2005) 34.
- 65 Proces-verbaal van het verhoor van Harm Jager d.d. 27 februari 1929.
- 66 Pinkpillen en kalzan bevatten kalk en werden toegepast voor versteviging van de botten.
- 67 A. Kropveld, *Wij jonge mannen. Het sexuele vraagstuk van den jongenman voor zijn huwelijk* (Zeist 1917³) 132 e.v.
- 68 Op de achterflap van het boek van Kropveld werd het werk van Jules Payot, *De opvoeding van den wil* aangeprezen. Dit boek is voor het eerst in 1893 gepubliceerd in Frankrijk.
- 69 Geneeskundig rapport.
- 70 James Barley, *Geheime krachten in en om ons* en *De macht der suggestie* (Amsterdam z.j. [1918]) maakten deel uit van een driedelige serie getiteld 'Cursus tot zelfgenezing' met als derde titel in de serie *Wat gij wilt, kunt gij!* van J.C. Dijkvorst. In de jaren 1918 tot en met 1926 werd hiervoor veelvuldig reclame gemaakt in nationale dagbladen. Met dank aan de Nederlandse vereniging van spiritualisten 'Harmonie' afd. Arnhem voor het beschikbaar stellen van deze inmiddels moeilijk vindbare boekwerkjes.
- 71 *Het Volk*, december 1918.
- 72 Barley, *Geheime krachten in en om ons* en *De macht der suggestie*.
- 73 Barley, *Geheime krachten in en om ons*, 116-117.
- 74 Barley, *De macht der suggestie*, 16.
- 75 Wijkstra citeert zichzelf in: Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 179.
- 76 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 25 februari 1920.
- 77 Barley, *De macht der suggestie*, 20.
- 78 Geneeskundig rapport.
- 79 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 180.

4 Van christen tot anarchist? (1920-1923)

- 1 Zie onder meer: J. Frieswijk, J.J. Kalma en Y. Kuiper, ed., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten 1988), J. Meijer, *Domela, een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993), A. de Jong, *Domela*

- Nieuwenhuis* (Amsterdam 1981) en B. Altena, ed., ‘*en al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder*’. *De familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 1846-1932* (Amsterdam 1997).
- 2 Imke Klaver (1880-1967), *Herinneringen van een Friese landarbeider. Enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925* (Nijmegen 1999) 178-179.
 - 3 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 201.
 - 4 Ibidem, 229.
 - 5 Ibidem, 201.
 - 6 Ibidem, 230.
 - 7 Hendrik Sinneker aan S. van Mesdag d.d. 10 augustus 1929. Bijlage geneeskundig rapport.
 - 8 Deze afscheidingsverklaring staat afgedrukt in: Overdiep, *De strafzaak*, 24. Of een dergelijke uitschrijving ook heeft plaatsgehad, is niet bekend. De hervormde predikant bleef namelijk wel contact houden met IJje Wijkstra, dit terwijl zijn moeder gereformeerd was geworden.
 - 9 Zie hoofdstuk 2 waarin staat dat het aantal hervormden vanaf het eind van de negentiende eeuw terugliep in de gemeente Grootegast.
 - 10 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 232.
 - 11 Ibidem.
 - 12 Ibidem.
 - 13 Ibidem.
 - 14 Ibidem, 233.
 - 15 Jan Hoving, *Levensherinneringen van een vrijdenker, allerlei lui* (Amsterdam 1938) 435.
 - 16 Voor Anton Constandse (1899-1985) zie: Bert Gasenbeek, Rudolf de Jong en Pieter Edelman, ed., *Anton Constandse. Leven tegen de stroom in* (Breda 1999).
 - 17 Onder meer in de vergaderingen vermeld van 22 oktober 1914 en 22 september 1915 waarin verzocht werd om kleding voor de kinderen. Register van notulen van vergaderingen, 1906-1957. Deel 1906-1919. Gemeentearchief Grootegast, Burgerlijk Armbestuur.
 - 18 Zie hoofdstuk 2.
 - 19 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 80, vonnis 457 d.d. 22 juli 1914.
 - 20 Op 22 juli 1914 kreeg Teije door het Kantongerecht te Zuidhorn

- f 5,– boete opgelegd voor illegale jacht (vonnis 457) en in 1920 werd hij door hetzelfde gerecht veroordeeld voor wapenbezit (vonnis 48). GA, Zuidhorn, inv. 80 en 91.
- 21 Artikel 3, lid 4 van de Vuurwapenwet 1919. Deze wet trad in augustus 1919 in werking.
- 22 Zie vonnissen Kantongerecht Zuidhorn. GA, inv. 99 en 100.
- 23 Dit verklaarde Wijkstra aan de Kantonrechter nadat in 1924 wapens bij hem in beslag waren genomen. GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 109, vonnis 57 d.d. 28 januari 1925. Mogelijk is dit op 5 september 1919 gebeurd, toen rijksveldwachter Hoving Wijkstra een 'geweer of buks' ontnam. Deze inbeslagname had namelijk geen juridisch vervolg. Schrijven van brigadier-majoor Kolle aan officier van justitie te Groningen d.d. 3 februari 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 803.
- 24 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 109, vonnissen 52 en 57 d.d. 28 januari 1925.
- 25 Het aantal verstrekte machtigingen was in maart 1929 per gemeente: Aduard: 26, Ezinge: 66, Grijskerk: 44, Grootegast: 119, Leek: 155, Marum: 108, Oldehove: 62, Oldekerk: 53, Zuidhorn: 69, Groningen: 359, Bedum: 139, Beerta: 64, Bellingwolde: 205, Finsterwolde: 78, Haren: 205. Lijst Vuurwapenwet, 22 maart 1929. GA, CdK, inv. 4831. In verhouding tot de bevolkingsomvang per gemeente wijkt het aantal verstrekte machtigingen in de omringende gemeenten nauwelijks af van die van Grootegast.
- 26 In de in het archief van de gemeente Grootegast bewaard gebleven jachtaktes van rond 1935 hebben een machtiging voor een revolver: de politieagent, de notaris, de burgemeester, de armmeesters, een landbouwer en een onderwijzeres.
- 27 Geneeskundig rapport.
- 28 Familie Postma. De vermeende revolver die IJje Wijkstra aan buurman Ate Postma leverde, bevindt zich nu in de collectie van het Politie museum te Zaandam.
- 29 Rapport van de rijksrecherche Groningen d.d. 1 april 1929. Uit: *Stukken betreffende een onderzoek naar vuurwapens, naar aanleiding van de moord op vier veldwachters in Grootegast, 1929*. Tresoar, gerechtshof, inv. 803.
- 30 Rapport van de rijksrecherche Groningen. Zie ook hoofdstuk 7.

- 31 Ibidem.
- 32 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 96, vonnis 757 d.d. 14 september 1921.
- 33 IJje Wijkstra in 'Cel 16', geschreven tussen 27 juni 1929 en 30 oktober 1929 t.b.v. het geneeskundig rapport. GA, Overdiep, inv. 30.
- 34 Ibidem.
- 35 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 96, vonnis 757 d.d. 14 september 1921.
- 36 Het later opgestelde proces-verbaal is mede opgesteld door gemeenteveldwachter Haatje Gorter (1892-1980) van Niekerk. Omdat het proces-verbaal niet bewaard is gebleven, is zijn rol onduidelijk. Was hij aanwezig bij het voorval of werd hij er later bij gehaald?
- 37 *Nieuwsblad van het Noorden*, maandag 4 december 1922.
- 38 Processen-verbaal van het verhoor van het echtpaar Eilander d.d. 12 juli 1929. Tresoar, gerechtshof Leeuwarden, inv. 694, dossier 402.
- 39 Herman Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Utrecht 1990) 636.
- 40 Vanuit de psychiatrie werden de problemen, de 'cellulaire ellende', rond 1910 al niet meer ontkend. Gevangenisdeskundigen en politici hadden geen belangstelling. Er waren, zoals Franke schrijft in zijn proefschrift, twee wereldoorlogen voor nodig om de partijen die het systeem konden wijzigen van 'de ondeugdelijkheid van het stelsel en de achterliggende denkbeelden volledig te overtuigen'. Franke, *Twee eeuwen gevangen*, 436 en 777.
- 41 Register van de Strafgevangenis te Groningen, waar Kees op 18 maart 1919 werd opgenomen. Op 29 maart 1921 wordt hij overgeplaatst naar de Bijzondere Strafgevangenis Den Haag (Scheveningen). Voor de Bijz. Strafgevangenis Scheveningen zie: Franke, *Twee eeuwen gevangen*, 417.
- 42 Herman Franke, *De macht van het lijden. Twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland* (Amsterdam 1996) 191.
- 43 Dossier K. Dalmolen. Rijksarchief Noord-Holland (RNH), Rijkskrankzinnigengesticht te Medemblik, inv. 5227.
- 44 Dossier K. Dalmolen, 5227.
- 45 Ibidem.
- 46 Zie hoofdstuk 3.

- 47 Zie bijvoorbeeld de Papendrechtse strafzaak, waarin een ingezonden krantenartikel in 1907 over doorstane mishandelingen door de politie leidde tot een aanklacht wegens smaad. Hierop volgden meer meldingen van politioneel machtsmisbruik (= mishandelingen). In de daaropvolgende, slepende juridische vervolging speelden de inhoudelijke merites van de aanklacht amper een rol en werden met hulp van de gerechtelijke psychiatrie de verklaringen en persoonlijkheden van de klagers en ondersteunende getuigen gediskwalificeerd door hen als onbetrouwbaar en querulant te stigmatiseren. Uiteindelijk werd de beklaagde, zonder een serieuze blik naar de inhoud, ontslagen van rechtsvervolging. Zie: Harry Oosterhuis en Marijke Gijswert-Hofstra, *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland (1870-2005)* (Houten 2008) 3dl. Deel 1, 235 en C. Uiterwijk, *De Papendrechtse strafzaak. Gedienende voor het Gerechtshof te Arnhem in november 1910. Overzicht en verslag der pleitredenen gehouden in de strafzaak van het openbaar ministerie contra H. Garstbagen vervolgd wegens smaadschrift en deswege van rechtsvervolging ontslagen* (Haarlem 1911) passim.
- 48 Dossier Dalmolen, inv. 5227.
- 49 Kornelis Dalmolen overleed op 21 april 1923 te Zuidlaren.
- 50 Op 15 februari 1923 haalden Hut en Postema hun kosteloos verstrekte paspoorten van het Provinciehuis. GA, CdK, inv. 5530.
- 51 Kenneth Allsop, *The Bootleggers. The story of Chicago's prohibition era* (Londen 1966).
- 52 Wijkstra, Lutje Wessel, 74.
- 53 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 18 januari 1941.
- 54 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 18 januari 1941.
- 55 Gekocht op 7 april 1922 in Doezum. In twee termijnen afbetaald.
- 56 In 1914 kende de gemeente Grootegast maar één geregistreerd motorvoertuig.
- 57 Verschillende verhalen heb ik opgevangen van mensen die dat hadden gedaan of wel iemand hebben gekend die dat had gedaan.
- 58 Psychologisch rapport.
- 59 Geneeskundig rapport.

- 60 Wijkstra, Lutje Wessel, 76-77.
 61 Ibidem.
 62 Aldus buurman De Vries in *Leeuwarder Nieuwsblad*, 22 januari 1929.
 63 Geneeskundig rapport. Hessel Wijkstra: 'Dat was altijd een toestand. Dat ding weigerde om de haverklap.' *NRC*, 4 oktober 1980. Sjoerd Pama (geb. 1923) vertelde mij dat Wijkstra ook al eens een vastloper had gehad met die motor (Drachten, 15 maart 1999).

5 'Werken is misdaad' (1923-1928)

- 1 Herman Schuurman, *Werken is misdaad* (Utrecht 1924). Opgenomen in: Hans Ramaer, ed., *De piramide der tirannie. Anarchisten in Nederland* (Amsterdam 1977) 137-141, aldaar: 140.
 2 Dit blad verscheen van 1924 tot 1928.
 3 Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (Assen 1961) 168-169.
 4 Volgens Abel Wolters (1888-1963), zijn collega op de bouw, las Wijkstra naast 'verkeerde boeken' ook 'geregeld' het krantje *De Moeder*. In: geneeskundig rapport.
 5 Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, 165-166.
 6 Ibidem, 169.
 7 Rapport van rijksrecherche Leeuwarden aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 maart 1929.
 8 Rapport van rijksrecherche Leeuwarden d.d. 22 maart 1929.
 9 Postema, *Het bloedige drama*, 10.
 10 Brief van mevrouw Postema aan haar zoon Derk in Chicago d.d. 23 april 1923.
 11 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 22 januari 1929.
 12 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 129.
 13 Onder meer in de familie van auteur.
 14 Wijkstra, Lutje Wessel, 70.
 15 Ibidem, 70.
 16 Ibidem.
 17 In 1925 gaf hij als beroep arbeider op, in 1916 was dat nog voeger. Bij de zitting van het Kantongerecht te Zuidhorn op 16 november 1927 gaf hij muzikant als beroep op.

- 18 Wijkstra, Lutje Wessel, 70.
- 19 Tresoar, arrondissementsrechtbank te Leeuwarden (Arr-Lw), inv. 347, vonnis 368 d.d. 15 december 1915.
- 20 Popke Veenstra (1912-1994) in gesprek met Jan Klinkenberg op 3 november 1980 te Drachten.
- 21 Tresoar, Arr-Lw, inv. 362, vonnis 357 d.d. 27 juni 1923.
- 22 Zie bijvoorbeeld: *Leeuwarder Courant*, 4 november 1910 of 9 juni 1921. Aldert Schepel (1876-1946) werd in 1908 aangesteld in Achterspelen. Eerst in het dorp Twijzel, vanaf 1912 tot aan zijn pensioen in Surhuisterveen.
- 23 'Rapport betreffende Dirk Tabak' opgesteld door Aldert Schepel d.d. 5 november 1930. In strafdossier Tabak. Tresoar, gerechtshof, inv. 710, dossier 803.
- 24 *Leeuwarder Courant*, 4 november 1910, 9 juni 1921.
- 25 Het betrof Durk Visser (1902-1924), die door rijksveldwachter Geuchien de Vries (1900-1995) in de avond van 28 december 1924 op zijn hoofd werd geslagen. Durk Visser bezweek de volgende dag aan zijn verwondingen. De rouwadvertenties die zijn bedroefde ouders, familie en vrienden op 2 januari 1925 plaatsten in de *Kollumer Courant* spraken van het 'smartelijk lijden' van Durk, toegebracht door 'een laaghartigen, onverhoedschen aanval van den rijksveldwachter alhier'. De berechting van de dader liet op zich wachten. Gezagsdrager De Vries, die op eigen kosten direct was overgeplaatst naar een andere standplaats, werd voor 'mishandeling de dood tot gevolg hebbende' een jaar later door het gerechtshof veroordeeld tot twee maanden voorwaardelijk met een proeftijd van drie jaar. Tresoar, gerechtshof, inv. 229, vonnis 1267a d.d. 3 december 1925.
- 26 Frits van der Molen, 'Hendrik de Haan, de Friese Dominici', *Elsevier Weekblad*, zaterdag 24 december 1955. Hendrik de Haan (1871-1956).
- 27 Van der Molen, 'Hendrik de Haan', *Elsevier Weekblad*, 24 december 1955.
- 28 Dit blijkt uit de strafdossiers betreffende zijn berechting in 1951 en 1955 door de rechtbank te Leeuwarden, waar diverse mensen zijn methode van alibiverschaffing uiteenzetten. Tresoar, gerechtshof, inv. 8 & 91 (dossiers 1102 & 1103).

- 29 Tresoar, Kantongerecht Bergum, inv. 75, vonnis 119. Op 30 oktober 1918 heeft De Haan in café Landheer te Drachten ene Hotze Postema met een mes gestoken. De Haan woonde toen nog in Drachten en was landbouwer. De rechtbank te Heerenveen veroordeelde hem tot vijftien gulden of dertig dagen cel. Hiertegen tekende hij met succes beroep aan. Op 10 april 1919 werd hij ontslagen van rechtsvervolging. Tresoar, gerechtshof, inv. 223, rolnr. 142.
- 30 Aldus de zoon van Derk Postema, Tunnis Postema (1927-2010) aan schrijver dezes op 11 januari 2003.
- 31 Tunnis Postema (1927-2010), 11 januari 2003.
- 32 GA, Arr-Gron, inv. 372, vonnis 290 d.d. 24 juli 1924.
- 33 Brief aan Hendrik Bzn Wijkstra, ongedateerd [december 1936-januari 1937].
- 34 Brief aan Hendrik Bzn. Wijkstra d.d. 3 maart 1940.
- 35 Zijn advocaat Evert Yspeert, die destijds werkzaam was voor het kantoor van mr. Levie, vertelde mij in 2001: 'Het was een geheimzinnige zaak, die nooit helemaal uit de doeken is gekomen. Persoonlijk had ik een zekere sympathie voor hem. Hij beweerde altijd, dat hij van alle kanten werd belaagd. Familievets worden daar meestal op de spits gedreven. De Haan was een goed koopman, die weinig nodig had voor zichzelf. Vele ontstellende verhalen deden over hem de ronde.'
- 36 Joke Arend Frieswijk, *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen- en zuivelarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)* (Leeuwarden 1989) 94.
- 37 De CID geldt als de vooroorlogse voorloper van de huidige AIVD. Onder anderen Jelle Bekkema en diens zoon Oeds, Miente Hoekstra en Harmen Stienstra staan op de door de CID opgestelde lijst van links-extremistische personen geordend per gemeente, met alfabetische klapper, 1939. In Archief 'Vreemdelingendienst en Grensbewaking 1920-1940', Nationaal Archief, 2.09.45, inv. 1580. Zie: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/RapportenCentraleInlichtingendienst1919-1940>.
- 38 Rudolf de Jong, 'De ontwikkeling van het anarchisme', *Spiegel Historiaal* (1979) 579-588, aldaar 586. Zie voor een schets van het anarchisme in Nederland ook Bert Altena's 'Anarchisme in België en Ne-

- derland (1885-2000)', opgenomen in Henri Arvon, *Het anarchisme* (Den Bosch 2000) 113-142.
- 39 Burgemeester van Grootegast aan de commissaris der Koningin van Groningen d.d. 1 mei 1923. GA, CdK, inv. 4812.
- 40 Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1922 hadden 246 mensen niet gestemd. Bij de Provinciale Statenverkiezing een jaar later hadden 423 mensen niet gestemd. Burgemeester van Grootegast aan de commissaris der Koningin van Groningen d.d. 1 mei 1923. GA, CdK, inv. 4812.
- 41 In 1923 werden een tiental mensen door het Kantongerecht te Zuidhorn beboet voor het overtreden van de opkomstplicht. Wijkstra behoorde niet tot de beboeten.
- 42 De gemeenteraadsverkiezing werd gehouden op 18 mei 1927 en de Provinciale Statenverkiezing op 6 april 1927.
- 43 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 114, vonnis d.d. 21 oktober 1925 en inv. 121, vonnis 449 d.d. 21 september 1927 en vonnis 558 d.d. 16 november 1927. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1925 werden zo'n dertig mensen beboet voor de overtreding van de opkomstplicht. Het gros kreeg vijftig cent boete opgelegd, een enkeling, onder wie Wijkstra, een gulden.
- 44 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 121, vonnis 558. De aanklacht ging vergezeld van een ambtelijke verklaring van de burgemeester van Grootegast d.d. 8 november 1927, 'betrekkelijk IJje Wijkstra'.
- 45 Ibidem.
- 46 Hendrik Bzn. Wijkstra aan mr. Maurits Levie d.d. 12 maart 1929. GA, Overdiep, inv. 7.
- 47 Van Friso, Hut en Postema, die tot hetzelfde kanton hoorden als Wijkstra, bestaan geen vonnissen, zodat aangenomen kan worden dat zij niet in overtreding waren. Postema en Hut waren overigens voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1925 nog in de Verenigde Staten.
- 48 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 237.
- 49 Geneeskundig rapport.
- 50 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 237.
- 51 Ibidem.
- 52 Hilarius van Rooy (1906-1964), *Criminaliteit van stad en land. Nijmegen en omstreken* (Utrecht 1949) 322.

- 53 Djorghi [pseud.], *Flower's serie. Cursus voor de praktische toepassing der psychische wetenschappen* (Amsterdam z.j.). De serie die aanvankelijk in losse delen en later gebundeld werd uitgebracht, verscheen in een Nederlandse vertaling rond 1922. Naast de genoemde delen zijn er nog: *Genezen door magnetische kracht* en *Het Zoïsme*.
- 54 Djorghi, *Flower's serie*, 10.
- 55 Ibidem.
- 56 Ibidem, 12.
- 57 Andries Holtrop tijdens het hoger beroep in Leeuwarden, geciteerd door *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 mei 1930.
- 58 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 180.
- 59 Ibidem.
- 60 Camille Flammarion, *De spookhuizen* (Zaltbommel 1924).
- 61 *Het Vaderland*, 23 juni 1924.
- 62 Zie bijvoorbeeld de Nederlandse Volksverhalenbank van het Meer- tens Instituut (www.verhalenbank.nl).
- 63 Ruurd Kijlstra (1892-1943). In 'Cel 16', een geschrift dat op verzoek van de geneesheren Wiersma en Van Mesdag is geschreven door Wijkstra.
- 64 Bouwe Westra, *Oenkerk in het begin van de dertiger jaren* (Gytjerk 1993) 124.
- 65 Wijkstra in 'Cel 16'.
- 66 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 245.
- 67 Ibidem.
- 68 Rapport van de Rijksrecherche gericht aan de officier van justitie te Groningen d.d. 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
- 69 Zie hoofdstuk 2.
- 70 Rapport van de Rijksrecherche d.d. 22 februari 1929. Gemeentear- chief Grootegast.
- 71 GA, Arr-Gron, inv. 387, vonnis 331 d.d. 22 juli 1926.
- 72 Diefstal van huiden op 19 november 1925 bij Storteboom te Korn- horn. Proces-verbaal is opgemaakt op 25 november 1925 door Van der Molen en Aldert Meijer. Als verdachte werd aangewezen Pieter van der Molen. Proces-verbaalboek Grootegast. Gemeentearchief Grootegast, inv. 655 (1918-1927).
- 73 Rapport van de gedetacheerde rijksveldwachters Andries Helmholt

- en Johannes Wolthuis aan de officier van justitie te Groningen d.d. 29 januari 1929. GA, Overdiep, inv. 1.
- 74 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 253.

6 De scharlaken vrouw (1928-1929)

- 1 De weeklijsten van het Parket melden het volgende: 'diefstal van lammenvellen en mollenhuiden t.n.v. T. Storteboom te Kornhorn gem. Grootegast in 1927 en 1928'. GA, officier van justitie, inv. 78, volgnummer 560.
- 2 Lijst van gedeponeerde stukken van overtuiging d.d. 25 juni 1928. GA, Arr-Gron, inv. 611, volgnr. 837.
- 3 GA, Arr-Gron, inv. 397, vonnis 243 d.d. 5 juli 1928.
- 4 GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 123, vonnis 353 d.d. 15 december 1928.
- 5 Reclasseringsrapport Aaltje Wobbes-van der Tuin. Opgesteld door het Leger des Heils Groningen d.d. 11 juni 1929. GA, Overdiep, inv. 1.
- 6 Reclasseringsrapport Aaltje Wobbes.
- 7 Ibidem.
- 8 Ibidem.
- 9 Everardus van Aken (1867-1949) was van 1909 tot en met 1918 evangelist te Opende-Zuid, waarna hij zijn evangelisatiewerk voortzette in De Wilp.
- 10 *Leekster Courant*, 19 oktober 1912.
- 11 Thineus [Tonnis van Duinen (1817-1857)], 'Welke vrucht een klein zaadkorreltje dragen kan', *Nieuwe Friesche Volks-Almanak voor het jaar 1857* (5de jaargang) 134-160, aldaar: 141.
- 12 'Karakterschets J.A. Visscher', *De Hollandsche Revue* 15(1910) 319-327; 383-394; aldaar: 319.
- 13 Grootvader Gerke Eerdes van der Tuin (1776-1862) werd op 5 maart 1831 veroordeeld tot geseling, brandmerking en tien jaar cel wegens schapendiefstal. Diens zoon Hendrik Gerkes van der Tuin (1802-1839) werd op 20 augustus 1833 veroordeeld wegens inbraak en diefstal tot tepronkstelling en aansluitend zeven jaar cel. Hendrik overleed in gevangenschap. Tresoar, Gevangeniswezen, inv. 1009,

- intekennummers 1574 en 1906. Vader Gerke was overigens 25 jaar daarvoor ook al eens geseld, gebrandmerkt en getuchtigd, zie: R.S. Roarda, *Achttjinde-ieuske kriminaliteit yn de walden. Út de bylagen fan de kriminale sentinsje fan it hof fan Fryslân 1700-1811* (Leeuwarden 1965) 60.
- 14 Aaltje meldde aan de heer Kolkman van het Leger des Heils dat er 17 kinderen waren, van wie er in juni 1929 nog maar 10 leefden. Opvallend is dat zij haar zuster Fokje in deze opsomming verzwijgt. Reclasseringsrapport Aaltje Wobbles-van der Tuin.
- 15 Gepensioneerd rijksveldwachter Wiebe de Vries (1861-1942) aan Heilsoldaat. In: Reclasseringsrapport Aaltje Wobbles-van der Tuin. Opgesteld door het Leger des Heils Groningen d.d. 11 juni 1929. GA, Overdiep, inv. 1.
- 16 L.F. van Loo, 'Den arme gegeven...' *Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (Amsterdam 1987) 77.
- 17 Zie ook: Nelleke Manneke, *Uit oogpunt van politie. Zorg en repressie in Rotterdam tussen 1870-1914* (Arnhem 1993) en voor armenzorg als beheersingsstrategie: Marco Henk Dammes van Leeuwen, *Bijstand in Amsterdam, ca 1800-1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie* (Utrecht 1990).
- 18 H. Smissaert, *Overzicht van het Nederlandsch armwezen* (Haarlem 1910²) 20.
- 19 Van Loo, 'Den arme gegeven...', 90.
- 20 Ibidem, 110.
- 21 In november 1893 werd een marechausseebrigade uitgezet in Buitenpost met een sterkte van drie bereden marechaussees. In 1913 kwam de bouw van een kazerne aan de orde (de marechaussee huurde tot dan toe een pand). Het B&W wilde deze kazerne graag midden op de Surhuisterveensche heide gebouwd zien. Dit werd echter niet gerealiseerd. Bericht van het ministerie van Oorlog aan het college van Burgemeester & Wethouders Achtkarspelen, ongedateerd. Gemeentearchief Achtkarspelen, inv. 922.
- 22 Eveneens een advies van de in Buitenpost gestationeerde marechaussee om niet zonder geladen revolver de heide of de heidedor-

- pen te betreden. Jac. C. Meijerink Jr., *Op de Surhuisterveense heide* (Haarlem z.j. [1911-1912]) 8.
- 23 Zie bijvoorbeeld het 'Uittreksel uit het Strafregister' van Hinkes dochter Klaske van der Tuin (1888-1976) in het dossier rond de brandstichting in 1912, waarvoor zij tot een jaar cel werd veroordeeld. Tresoar, Arr-Lw, inv. 423, vonnis 10.
 - 24 Reclasseringsrapport Aaltje Wobbles-van der Tuin.
 - 25 Brief van burgemeester van Achtkarspelen aan de officier van justitie te Leeuwarden d.d. 14 april 1908. Tresoar, Arr-Lw, 419 (1492). Citaat: '(...) staan zeer slecht bekend vooral wat het morele betreft; ik acht hun tot vele dingen in staat, ook wat betreft hunne getuigenissen in deze zaak.'
 - 26 Sibilus Catharinus Kijlstra (1869-1951), *Een noodkreet om erbarming en om hulp* (z.p. z.j.). In de maanden juli tot en met augustus 1898 bezocht en beschreef dominee Kijlstra een zestiental bewoners van de Surhuisterveense en de Hamsterheide.
 - 27 De hier bedoelde armmeester is Haije Edzer van der Molen (1835-1908), zoon van gemeenteveldwachter Edzer Durks van der Molen van Surhuisterveen (1794-1872) en grootvader van een aantal beruchte NSB'ers uit de gemeenten Achtkarspelen en Grootegast.
 - 28 Geciteerd door Jelle Dam, *Jeugdherinneringen van Jelle Dam* (Buitenpost z.j.) 110 en 112.
 - 29 Aaltje kreeg begin 1933 nog een kind in Amsterdam.
 - 30 *Dragster Courant*, 19 februari 1916.
 - 31 Guitzen Wobbles (1855-1920) werd door de arrondissementsrechtbank te Leeuwarden op 23 februari 1916 veroordeeld tot een maand gevangenisstraf. Er is ongetwijfeld meer voorgevallen dan de rechtbankstukken aangeven. Bij het afnemen van Wobbles' revolver door Aaltjes broer Eerde zijn ook schoten gelost, schoten die niet de aandacht trokken van de rechtbank.
 - 32 De diefstal vond plaats op 7 september 1916, op 16 september werd proces-verbaal opgemaakt door Van der Molen en Boxem. Vermeld in: Processen-verbaalboek, Gemeentearchief Grootegast, 654 (1915-1918).
 - 33 Aaltje beweerde dat Hendrik haar eens met een mes had gestoken

- en daarvoor was bestraft met een aantal weken gevangenisstraf. Een dergelijke veroordeling heb ik niet gevonden in de archieven van de noordelijke rechtbanken. Het is mogelijk dat Wobbes hiervoor door een plaatselijke of militaire rechtbank is veroordeeld.
- 34 Aaltje Wobbes-van der Tuin geciteerd door een rijksrechercheur. Rapport aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
 - 35 Bijlage van psychologisch rapport. GA, Overdiep, inv. 11.
 - 36 Aaltje Wobbes-van der Tuin geciteerd door een rijksrechercheur. Rapport aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
 - 37 Schrijven IJje Wijkstra als bijlage van het psychologisch rapport. GA, Overdiep, inv. 11.
 - 38 Rapport van rijksveldwachterrechercheur aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
 - 39 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 250.
 - 40 Ibidem.
 - 41 Volgens de burgemeester en de gemeentesecretaris waren de veldwachters van mening dat Wobbes stal in opdracht van Aaltje. Aldus Van Mesdag in het geneeskundig rapport.
 - 42 Gemeld in de vergadering van 20 juni 1928 van het Burgerlijk Armbestuur.
 - 43 Uit eigen familie.
 - 44 Aangetrokken door verhalen van een Opendenaar in het Huis van Bewaring over een oude kluizenaar, de beheerder van de armenkas, die veel geld in huis zou hebben, besloten twee broers uit Groningen hem op 25 juli 1936 te overvallen. Zetsma liet hierbij het leven. Zie L. Henstra, 'Uit een duister verleden! De roofmoord te Opende', *De Keuvelaar* 5 (2002) 9 en 11.
 - 45 Artikel 27 van het Reglement voor het Burgerlijk Armbestuur te Grootegast, vastgesteld op 13 december 1913.
 - 46 Vgl.: Sleebe, *In termen van fatsoen*, 188-190 en Van Leeuwen, *Bijstand in Amsterdam*, 44.
 - 47 Behandeling van de begroting 1929 van het Burgerlijk Armenbestuur in de gemeenteraad op 26 oktober 1928.
 - 48 Gerekend werd namelijk zestig weken maal twee gulden per week.

- Notulen van de vergadering d.d. 28 juli 1928 van het Burgerlijk Armbestuur.
- 49 Brief van Jitze Dijkstra (1888-1966), secretaris-penningmeester Armbestuur Grootegast aan de Burgemeester van Grootegast. Onge-dateerd. Opgenomen in Dossier Aaltje Wobbes-van der Tuin (rolnummer 5), waarvan een deel zich bevindt in de Verzameling G.S. Overdiep.
- 50 Proces-verbaal Aaltje Wobbes-van der Tuin d.d. 4 maart 1929. Dossier Aaltje Wobbes-van der Tuin (rolnummer 5), Overdiep.
- 51 Besloten in de vergadering van 21 november 1928. Notulen Burgerlijk Armbestuur.
- 52 Brief van Jitze Dijkstra (1888-1966), GA, Overdiep, inv.1.
- 53 Werkgroep Historie Kornhorn, *Van Curringhe en korboenders*, 42.
- 54 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 256.
- 55 De autoriteiten spreken van een 'brutale oogopslag'. Aaltje Wobbes-van der Tuin had een lengte van 1,55⁶ meter. Signalementkaart van Aaltje van der Tuin d.d. 16 augustus 1929. Nederlands Politiemuseum te Apeldoorn.
- 56 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 247.
- 57 Geneeskundig rapport.
- 58 Ibidem.
- 59 Ibidem.
- 60 Ibidem.
- 61 Ibidem.
- 62 Zie hoofdstuk 'Van christen tot anarchist'.
- 63 Staat van inlichtingen Aaltje Wobbes-van der Tuin opgesteld door Aldert Meijer d.d. 5 januari 1929. GA, Overdiep, inv. 1.
- 64 Geneeskundig rapport.
- 65 Ibidem.
- 66 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 259-260.
- 67 Geneeskundig rapport.
- 68 Ibidem.
- 69 Volgens het echtpaar Boon. Ibidem.
- 70 Ibidem.
- 71 Aaltje Wobbes-van der Tuin geciteerd door een rijksrechercheur. Rapport aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.

- 72 Geneeskundig rapport.
- 73 Volgens buurman en zwager van Aaltje Egbert Boon. In: Ibidem.
- 74 Ibidem.
- 75 Het betrof hier de 21 erfgenamen van het echtpaar Tiemen de Vries (1810-1883) en Boukje Boon (1810-1897). Het is mij niet duidelijk geworden waarom de erfgenamen besloten op dat moment de woning te verkopen en wie van die erfgenamen het initiatief daartoe nam. Vaak vormt een recent overlijden aanleiding tot verkoop, maar daarvan was hier geen sprake. Overigens hadden de 21 erfgenamen naar mijn idee geen recht het onroerend goed te verkopen, daar het al vier decennia in eigendom was van een ander. In 1886 was het namelijk door de familie De Vries verkocht aan de familie Piersma, die blijkbaar hun bezit is vergeten. Kadaster, E1080, akte 503/60.
- 76 Geneeskundig rapport.
- 77 *Leekster Courant*, 5 januari 1929.
- 78 Geneeskundig rapport.
- 79 Sommige bronnen melden dat IJjes moeder eind december bij Hendrik introk. IJje meldde aan de psychiaters echter dat Aaltje de eerste avond na zijn moeders vertrek bij hem introk. In: ibidem.
- 80 Ibidem.
- 81 Ibidem.
- 82 GA, Arr-Gron, inv. 402, vonnis 223 d.d. 20 juni 1929.
- 83 Roelfke Sikkema-Wijkstra (geb. 1919), gesprek d.d. 24 juli 1998.
- 84 Proces-verbaal Aaltje Wobbles-van der Tuin opgesteld door H.H. Hoving en A. Meijer d.d. 5 januari 1929. GA, Overdiep, inv.1.
- 85 Proces-verbaal Aaltje Wobbles-van der Tuin d.d. 5 januari 1929. Overdiep.
- 86 In deze vergadering werd melding gedaan van het feit dat ze de kinderen had verlaten.
- 87 Brief van Jitze Dijkstra, GA, Overdiep, inv.1.
- 88 De nacht van 4 op 5 januari sliepen de kinderen bij buurman en oom Egbert Boon, tegen betaling/vergoeding door het armenbestuur.
- 89 Volgens de zonen van Hendrik IJzn Wijkstra, Auko en IJje.
- 90 Proces-verbaal van verhoor IJje Wijkstra door Kloppenborg d.d. 5 maart 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 694, dossier 402.
- 91 Geneeskundig rapport.

- 92 Geneeskundig rapport.
- 93 Harm Bron (1894-?) uit de Peebos vertrok in 1948 naar Canada. Albert Eilander (1886-1947).
- 94 Brief aan Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [december 1936-januari 1937].
- 95 Notulen van de kerkenraadsvergadering van 10 oktober 1911. Notulen van de gereformeerde kerk te Boerakker. GA, Gereformeerde Kerk Boerakker, inv. 4.
- 96 Notulen kerkenraadsvergadering van 10 oktober 1911.
- 97 Ibidem, 18 oktober 1912.
- 98 Ibidem.
- 99 P.W.J. van den Berg, *Een goede buur en andere opstellen over Nederlandse Volkskunde* (z.p. 1935) 53.
- 100 D.J. van der Veen, *Van vrijen en trouwen op 't boerenland* (Amsterdam 1929) 98.
- 101 Van den Berg, *Een goede buur*, 53.
- 102 Ibidem, 53. Voor een recente kijk op het volksgericht zie: G. Rooijakkers en T. Romme, *Charivari in de Nederlanden. Rituele sancties op deviant gedrag* (Amsterdam 1989).
- 103 De betreffende dienstmeid huwt in 1916 met iemand van buiten de gemeente en haar in januari 1912 geboren kind werd daarbij door haar echtgenoot erkend.
- 104 'Harm Snoetje' verdween op 7 juni 1927.
- 105 Burgemeester van Marum aan de commissaris der Koningin te Groningen d.d. 27 juli 1927. GA, CdK, inv. 4828.
- 106 Burgemeester van Marum aan de commissaris der Koningin. Inv. 4828.
- 107 Ibidem.
- 108 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 november 1927.
- 109 *Het Volk*, juli 1927.
- 110 De aanstichter, die tijdens de zitting 'optrad met een branie en een brutaliteit, die sterk den lachlust opwekten', werd veroordeeld tot vijf maanden cel. Vijf van de zeven mannen werden veroordeeld tot drie maanden cel. Zij hadden zich naast vernieling ook schuldig gemaakt aan inbraak. De laatste kreeg drie weken wegens het gooien van stenen. GA, Arr-Gron, inv. 394, vonnissen 435-441 d.d.

- 8 december 1927. De vonnissen werden op 26 april 1928 op één na bevestigd door het gerechtshof te Leeuwarden. Een aanvankelijke vrijspraak werd omgezet in drie maanden cel. Tresoar, gerechtshof, inv. 232.
- 111 De heer Schaper, Tweede Kamerlid voor de SDAP tijdens de vergadering van 6 december 1928. In: *Handelingen der Tweede Kamer 1927-1928*, blz. 858, 859 en 865.
- 112 Elf maanden nadien beviel ze van een dochter, in 1935 scheidde Teakje (1895-1948) van Harm Snoetje (1891-1951) om pas in 1947 te huwen met Harm Sjoerds (1889-1976), met wie ze sinds 1927 samenwoonde.
- 113 Rapport van rijksveldwachterrechercheur aan officier van justitie te Groningen, Leeuwarden, 22 februari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
- 114 Rapport van rijksveldwachterrechercheur, Leeuwarden, 22 februari 1929.
- 115 In 1937 werd nog een man uit Opende hiervoor aangehouden. Ook gaat het gerucht dat in de jaren vijftig iemand op zijn sterfbed de moord zou hebben bekend. Van een officiële oplossing van de zaak is echter geen sprake geweest.
- 116 Geneeskundig rapport.
- 117 Dit waren 'Kleine Hendrik' Bos (Visvliet 1847-Zaandam 1906) en Aaltje Bos-Boerema (Opende 1851-Opende 1932). Zie: Stichting Historische Kring Opende, *Histopedia Caelpenda. Twee eeuwen huizen en bewoners in Opende 1800-2000* (Opende 2007) 399-402.
- 118 Proces-verbaal Kornelis Sikkema opgemaakt door Kloppenborg d.d. 29 januari 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 694, dossier 402.
- 119 Kornelis Sikkema (1876-1934). Proces-verbaal opgemaakt door Ane Jutte, Bouma en Boelens d.d. 21 januari 1929. Gerechtshof, dossier 402.
- 120 Folkert (Fokke) Sikkema (1908-1977), Hessel Wijkstra (1906-1985). Proces-verbaal opgemaakt door Ane Jutte, Bouma en Boelens d.d. 21 januari 1929. Gerechtshof, 402.
- 121 Zie dagvaarding. Oorspronkelijk staat het op naam van Hoving. In een ander handschrift zijn later de namen van de andere drie erbij geschreven. Dus is dit besluit later gevallen dan bij de rechter-commissaris. GA, Overdiep.

- 122 *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 februari 1929. Zie ook hoofdstuk 'De getarte man'.
- 123 *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 januari 1929. Opgenomen in zowel *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 20 januari 1929 als *Het Vaderland*, 20 januari 1929.
- 124 Hendrik Bzn. Wijkstra aan mr. Maurits Levie d.d. 12 maart 1929. GA, Overdiep, inv. 7.
- 125 Het is onbekend op welke wijze de veldwachters in Groningen, op het kantoor van de rechter-commissaris, dachten te komen. Eigen vervoer behalve een fiets hadden ze niet tot hun beschikking, zodat het regulier streekvervoer daarvoor werd ingezet of mogelijkerwijs gecharterd vervoer. Het blijft enigszins merkwaardig dat justitie en politie in januari 1929 de gangen van de veldwachters niet reconstrueerden.
- 126 Volgens verklaring van vrouw Antje Werkman-Reker aan brigadier-majoor Adriaan Kolle en gemeenteveldwachter Dirk Boonstra. In ingezonden brief van genoemde Kolle en Boonstra, geplaatst in *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 februari 1929.
- 127 *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 19 januari 1929.
- 128 Geneeskundig rapport.

7 De getarte man (1929)

- 1 Proces-verbaal opgemaakt door Ane Jutte (1891-1961), Abraham Bouma (1895-1983) en Otto Cornelis Boelens (1883-1958) d.d. 21 januari 1929. Gerechtshof, 402.
- 2 Proces-verbaal van het doen stilstaan der auto, waarin de dader van den viervoudigen moord der veldwachters van Grootegast was gezeten op vrijdag, den 18den januari 1929 te Tolbert gemeente Leek. Opgemaakt door Geert de Vries, Marum d.d. 22 januari 1929. Ibidem.
- 3 *Leekster Courant*, 4 oktober 1980. Eveneens volgens Berend Hzn. Wijkstra (1914-1999).
- 4 Schrijven van Otto Cornelis Boelens aan de toenmalige hoofdcommissaris van politie Moolenaar, gedateerd: Nuis, augustus 1953. Dit naar aanleiding van Moolenaar, *Crimineele tactiek. Leerboek voor*

- opsporings-ambtenaren* (Dokkum 1938). Brief bevindt zich in de collectie van Marechausseemuseum te Buren.
- 5 Proces-verbaal door Ane Jutte, Bouma en Boelens d.d. 21 januari 1929. Gerechtshof, 402.
 - 6 Bouman [sic], 'Een wereldschokkende gebeurtenis.', *De Nederlandse Politie* (5) 1 maart 1944, 136-137, aldaar: 137.
 - 7 Proces-verbaal 21 januari 1929.
 - 8 Ibidem.
 - 9 Ibidem.
 - 10 Schrijven van O.C. Boelens, Nuis, augustus 1953.
 - 11 Op deze dag zijn onder meer de volgende kosten gemaakt: Hans Boek en H. Stavasijs voor het halen van de lijken. Ook kreeg iemand betaald voor niet-verleende diensten. Ene G. de Vries uit Kornhorn bracht de deur naar de marechausseekazerne (f 2,50); J. Alserda kreeg f 4,- voor het vervoer van de lijken; Klaas Homan f 3,- voor de kosten van lakens en zakken en Tamme Storteboom f 0,90 voor telefoonkosten. Gemeente-archief Grootegast.
 - 12 *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 december 1938.
 - 13 S.W. Moolenaar, *Crimineel tactiek. Leerboek voor opsporings-ambtenaren* (Dokkum 1938) 15.
 - 14 De negatiefglasplaten kwamen in 2002 boven water en zijn nu in het bezit van de Historische Kring te Kornhorn.
 - 15 Proces-verbaal d.d. 21 januari 1929.
 - 16 Rapport betreffende inlichtingen, IJje Wijkstra, Karel Friso, Hendrik Wobbles en Jan Hut betrekkelijk het voorhanden hebben van vuurwapenen. Aan brigadecommandant te Zuidhorn, door rijksveldwachters Andries Helmholt en Johannes Wolthuis, Grootegast, 29 januari 1929. Tresoar, Gerechtshof, inv. 830.
 - 17 Rapport rijksrecherche aan officier van justitie Groningen d.d. 26 januari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
 - 18 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
 - 19 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
 - 20 Zie ook: Stukken betreffende een onderzoek naar vuurwapens, naar aanleiding van de moord op vier veldwachters in Grootegast. Tresoar, gerechtshof, inv. 803.
 - 21 Rijksveldwachter Spoelstra geholpen door de gemeentepolitie Ma-

- rum had bij een ingezetene negen vuurwapens en een aanzienlijke hoeveelheid munitie in beslag genomen. Onder de titel 'Een Wapenmagazijn ontdekt' in *Het Vaderland*, 12 februari 1929.
- 22 Niet alleen in de provincies Groningen en Friesland, maar bijvoorbeeld ook in Noord-Holland.
- 23 Zie ook: Henstra, IJje Wijkstra, passim.
- 24 Rapport van de rijksrecherche aan officier van justitie te Groningen d.d. 26 januari 1929. Gemeentearchief Grootegast.
- 25 Proces-verbaal 21 januari 1929.
- 26 Bouman [sic], 'Een wereldschokkende gebeurtenis', *De Nederlandsche Politie* (5) 1 maart 1944, 136-137, aldaar: 137.
- 27 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929. Dit artikel werd grotendeels overgenomen door het *Nieuwsblad van het Noorden*.
- 28 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
- 29 Ibidem.
- 30 Een aantal ingezonden stukken volgde in de media, waaronder een van gemeenteveldwachter Wijbren Zijlstra, tevens bestuurslid van de Algemeene Nederlandsche Politiebond, afdeling Friesland. In: ibidem, 30 januari 1929.
- 31 *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 februari 1929.
- 32 *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 februari 1929.
- 33 Ibidem.
- 34 Berend Hzn. Wijkstra (1914-1999) op 20 mei 1998.
- 35 Proces-verbaal d.d. 21 januari 1929. Gerechtshof, 402.
- 36 Verhoor van Hendrik Berendszoon Wijkstra door mr. Maurits Levie d.d. 12 maart 1929. GA, Overdiep, inv. 7.
- 37 Volgens Derk Postema's zoon Tunnis (1927-2010) d.d. 11 januari 2003 staken de veldwachters de draak met IJje Wijkstra en de positie waarin die zich nu bevond.
- 38 Proces-verbaal Jan Hut d.d. 19 januari 1929. Opgenomen door Kloppenborg.
- 39 Proces-verbaal van het doen stilstaan der auto d.d. 22 januari 1929.
- 40 Ibidem.
- 41 Ibidem.
- 42 Ibidem.
- 43 *Kollumer Courant*, 22 januari 1929.

- 44 Proces-verbaal Willem Willems d.d. 19 januari 1929. Gerechtshof, 402.
- 45 Proces-verbaal Jan Hut d.d. 18 januari 1929, opgenomen door Van der Woude en Stiekema. Ibidem.
- 46 Proces-verbaal van het doen stilstaan der auto. Ibidem. Het betreft hier marechaussee Seraphinus Peter Hubertus Cleef (1905-1975).
- 47 Proces-verbaal Willem Willems d.d. 19 januari 1929, opgenomen door Kloppenborg. Ibidem.
- 48 Proces-verbaal Jan Hut d.d. 19 januari 1929, opgenomen door Kloppenborg. Ibidem.
- 49 Hermannus Lucas Johannes Severinus Stiekema (1880-1964).
- 50 *Ons Noorden*, zaterdag 9 januari 1954.
- 51 Geneeskundig rapport.
- 52 Proces-verbaal van aanhouding d.d. 18 januari 1929. Gerechtshof 402.
- 53 Geneeskundig rapport.
- 54 *Provinciale Groninger Courant*, 18 januari 1929.
- 55 Geneeskundig rapport.
- 56 Kloppenborg was afkomstig uit Oost-Groningen en was jarenlang advocaat in Winschoten. Op 12 april 1910 werd hij benoemd tot rechter in het arrondissement Winschoten. Vanaf september 1923 was hij werkzaam bij het arrondissement Groningen.
- 57 Geneeskundig rapport.
- 58 Ibidem.
- 59 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
- 60 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 29 januari 1929.
- 61 Rechter-commissaris H.W.J. Kloppenborg in: geneeskundig rapport.
- 62 Ibidem.
- 63 Brief aan Levie, ongedateerd [31 mei 1930]. GA, Overdiep, inv. 13.
- 64 Geneeskundig rapport.
- 65 Proces-verbaal van IJje Wijkstra d.d. 21 januari 1929.
- 66 Ibidem.
- 67 Ibidem.
- 68 Het valt op dat de autoriteiten niet bepaald nauwkeurig waren in het vermelden van de specificaties van de gebruikte wapens. Zo werd

- doorgaans de merknaam Browning gebruikt om aan te geven dat er sprake was van een pistool en geen revolver. Bij Aldert Meijer werd dan ook aangegeven 'browning model Walther' en bij IJje Wijkstra 'browning' gevolgd door tussen haakjes 'Mauser 7,65'. Op basis van diverse stukken als processen-verbaal, sectierapporten en de lijst van gedeponeerde stukken kan vastgesteld worden dat IJje Wijkstra gebruikmaakte van een Mauserpistool model 1914 en van het Gewehr '98 of de karabijnversie daarvan, geproduceerd in 1917.
- 69 Proces-verbaal van IJje Wijkstra d.d. 21 januari 1929.
- 70 Ibidem.
- 71 Tot dusver is deze lezing afkomstig van het proces-verbaal van het verhoor van IJje Wijkstra op 21 januari 1929.
- 72 Ibidem.
- 73 Geneeskundig rapport.
- 74 Ibidem.
- 75 Het proces-verbaal van het verhoor van Aaltje Wobbles-Van der Tuin op 18 januari 1929.
- 76 Proces-verbaal Aaltje Wobbles op 18 januari 1929.
- 77 Ibidem.
- 78 Ane Jutte aan officier van justitie te Groningen d.d. 22 januari 1929. GA, Overdiep, inv. 1. Op 24 januari 1929 werd zij onder begeleiding van marechaussees De Vries en Cleef overgebracht naar Amsterdam.
- 79 Proces-verbaal Aaltje Wobbles, 4 maart 1929.
- 80 Ibidem.
- 81 Het proces-verbaal van het verhoor van IJje Wijkstra op 4 maart 1929. Gerechtshof 402.
- 82 Proces-verbaal Wijkstra, 6 februari 1929. Ibidem.
- 83 Afschrift van proces-verbaal van de zitting van het gerechtshof te Leeuwarden d.d. 20 juni 1929. GA, Overdiep, inv. 10.
- 84 Schouwing van het lijk van Mient van der Molen op 19 januari 1929 door C.W.G. Mieremet d.d. 19 februari 1929 en Schouwing van het lijk van Jan Werkman op 19 januari 1929 door C.W.G. Mieremet, Groningen, 17 februari 1929. Gerechtshof 402.
- 85 Geneeskundig rapport.
- 86 Proces-verbaal IJje Wijkstra, 29 januari 1929.

- 87 Ibidem.
- 88 Kantongerecht te Zuidhorn d.d. 12 januari 1925. Ook bij enkele buurtgenoten werden wapens in beslag genomen, waaronder bij Karel Friso een jachtgeweer. GA, Kantongerecht Zuidhorn, inv. 109, vonnis 51 en 52.
- 89 Na afloop van een lezing in 2005 werd ik benaderd door een 65-jarige man uit Rottevalle die stellig beweerde, dat het zijn vader was geweest die de bewuste Mauserkarabijn aan IJje Wijkstra had geleverd.
- 90 Rijksrecherche Groningen aan procureur-generaal te Leeuwarden d.d. 1 april 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 830.
- 91 Geneeskundig rapport.
- 92 Proces-verbaal opgemaakt door Jutte, Bouma en Boelens d.d. 21 januari 1929. Voor de rechtbank verklaarde Ane Jutte dat hij rond halfnegen ter plaatse was. Hiermee schuift de tijd op. De fietstocht neemt minimaal twintig minuten in beslag. Wiechers moet zich dan eerder dan kwart over acht hebben gemeld.
- 93 Het proces-verbaal van het verhoor van IJje Wijkstra op 21 januari 1929.
- 94 Het proces-verbaal van het verhoor van IJje Wijkstra op 31 januari 1929. Gerechtshof 402. Later voor de rechtbank zou IJje Wijkstra verklaren dat er ongeveer vijf kwartier zijn verlopen van de komst van de veldwachters tot het buigen van de voordeur. *Nederlandsche Jurisprudentie* (1929) 696-704, aldaar 697.
- 95 Proces-verbaal IJje Wijkstra, 31 januari 1929. Gerechtshof 402.
- 96 Geneeskundig rapport.
- 97 Het drama speelde zich af tussen het tijdstip van het arriveren van de veldwachters en het tijdstip waarop de veldwachters uiterlijk moesten vertrekken om hun geregeld vervoer naar Groningen te halen. Deze tijden zijn niet vastgesteld. Een vastgestelde tijdspanne had veel duidelijk kunnen maken over de ontstane spanning tussen Wijkstra en de vier veldwachters.
- Een poging tot nadere tijdbepaling: de veldwachters arriveerden rond kwart over zeven bij Wijkstra's huisje, een kwartiertje later dan Wijkstra's opvatting. Deze tijd is op basis van gegevens van diverse astronomische calculators op het internet als www.dekoepel.nl en

het U.S. Naval Observatory, waarbij ik de tijd voor de zogenaamde 'nautical schemering' heb genomen waar bij helder weer contouren zich aftekenen, het 'nauwelijks iets begon te lichten', zoals Wijkstra verklaarde (de fase van 'civil twilight' waarbij het bij helder weer mogelijk is duidelijk zaken te onderscheiden trad in rond acht uur die morgen), gekoppeld aan de verklaring van buurman Postma, die zoals iedere dag rond halfacht de melkbussen wegbracht.

Rond tien voor acht zal Wijkstra het erf hebben verlaten om naar het huis van zijn broer te gaan, wat overeenstemt met zijn aankomsttijd aldaar én de tijd waarop Wiechers zich meldde op de marechausseekazerne in Marum. Dit levert een tijdspanne op van zo'n 35 minuten tussen de aankomst van de veldwachters en het vertrek van Wijkstra. Hoe de veldwachters in Groningen dachten te komen, is onbekend. Eigen gemotoriseerd vervoer hadden ze niet. Het zou dan met regulier busvervoer, met gecharterd vervoer of met de Drachtster tram moeten plaatsvinden. Met het reguliere autobusvervoer was hun enige optie om 8:45 uur in Kornhorn op de bus te stappen om tijdig in Groningen te zijn. Kortom, ze waren behoorlijk aan de vroege kant en hadden weinig reden tot haast als het ging om het halen van hun vervoer naar Groningen. Stukken betreffende Autobusdienst firma Lieffering en Nauta 1929. GA, Gedeputeerde Staten van Groningen, inv. 11622. Stukken betreffende het verlenen van vergunningen tot het in werking houden van autobusdiensten aan diverse personen en ondernemingen.

98 Processen-verbaal van de verhoren van IJje Wijkstra op 21 en 31 januari 1929.

99 Geneeskundig rapport.

100 Proces-verbaal Sikkema door Jutte c.s. d.d. 21 januari 1929.

101 Ibidem.

102 Ibidem.

103 Ibidem.

104 Ibidem.

105 Aaltje Sikkema-Lenting (1890-1931). Ibidem.

106 Fokke Sikkema (1908-1977), Hessel Wijkstra (1906-1985). Ibidem.

107 Ibidem.

108 Proces-verbaal Kornelis Sikkema opgemaakt door Kloppenborg d.d. 29 januari 1929.

- 109 Proces-verbaal Aaltje Sikkema-Lenting opgemaakt door Kloppenborg d.d. 29 januari 1929.
- 110 Ibidem.
- 111 Voor onderzoek en berechting die gekenmerkt worden door vooringenomenheid, partijdigheid of oogkleppendragers, is tegenwoordig het begrip tunnelvisie in zwang. Tunnelvisie wordt doorgaans gekenmerkt door een halsstarrig vasthouden aan het vooroordeel van schuld in combinatie met een onvermogen alternatieve scenario's te (h)erkennen. Zie: Keith A. Findley en Michael S. Scott, 'The multiple dimensions of tunnel vision in criminal cases', *Wisconsin Law Review* 2 (2006) 291-397; passim.
- 112 Hendrik Gorter (1888-1973). Proces-verbaal opgemaakt door Ane Jutte en H. Kamphuis d.d. 7 februari 1929.
- 113 Sietske Gorter-Kuipers (1893-1982). Proces-verbaal opgemaakt door Ane Jutte en H. Kamphuis d.d. 7 februari 1929.
- 114 Proces-verbaal van Hendrik Gorter opgenomen door Kloppenborg d.d. 9 maart 1929.
- 115 Proces-verbaal van Sietske Gorter-Kuipers opgenomen door Kloppenborg d.d. 9 maart 1929.
- 116 Proces-verbaal van het echtpaar Gorter opgenomen door Kloppenborg d.d. 9 maart 1929.
- 117 Adolf Bernard Rood (1897-1944), zie hoofdstuk 6. De joodse advocaat Rood werd vijftien jaar later, op 15 oktober 1944, in zijn woning doodgeschoten door wachtmeester Pieter Johan Faber (1920-1948) in opdracht van het Duitse gezag. Hierbij waren ook aanwezig de rechercheurs Evert Cornelis Drost (1906-1948) en Dirk Jan Meertens (1905-?). Zie: Nico de Both, *Het Scholtenshuis 1940-1945* (Assen 2008) 55 en Monique Brinks, *Het Scholtenshuis 1940-1945. Deel 1: Daden* (Bedum 2009) 139-140.
- 118 Verhoor van Ijje Wijkstra door Maurits Levie d.d. 8 februari 1929. GA, Overdiep, inv. 6.
- 119 Verhoor van Wijkstra door Levie d.d. 8 februari 1929.
- 120 Verhoor van Hendrik Bzn Wijkstra door Maurits Levie d.d. 12 maart 1929. Ibidem, inv. 7.
- 121 Dit waren A.A. Weinberg te Groningen en P.B. Westerhuis te Leeuwarden.

- 122 Proces-verbaal IJje Wijkstra d.d. 20 februari 1929.
- 123 Proces-verbaal Harm Jager d.d. 27 februari 1929.
- 124 Ibidem.
- 125 Afschrift schrijven M. Levie aan rechter-commissaris H.W. Kloppenburg, Groningen, 20 februari 1929. GA, Overdiep, inv. 3.
- 126 Afschrift schrijven M. Levie aan Kloppenburg d.d. 20 februari 1929. Ibidem.
- 127 H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen en W.A. Wagenaar, *Dubieuze zaken. De psychologie van het strafrechtelijk bewijs* (Amsterdam 1994) 30-40. Zie ook art. 185 e.v. van WvSv.
- 128 Mr. M. Levie aan Kloppenburg d.d. 25 februari 1929, waarin Levie zich beklagt over het feit dat het verhoor van 21 februari toch doorgegaan is, terwijl Levie van tevoren Kloppenburg had gemeld dat hij verhinderd was. En Levie aan Kloppenburg d.d. 6 en 7 maart 1929, waarin Levie zijn ongenoegen uit over het geplande verhoor op een zaterdag, waartegen hij 'beleefd, maar stellig' protesteert en waarin hij Kloppenburg vergeefs vraagt af te zien van het geplande verhoor op zaterdag. GA, Overdiep, inv. 3.
- 129 *Nederlandsche Jurisprudentie* (1929) 696-704, aldaar 696 en 697.

8 Het theater van de macht (1929)

- 1 Opgemerkt door verschillende kranten. Een Groninger sociaal-anarchist vond dit een onpasselijke reactie. *De Arbeider*, 11 mei 1929.
- 2 *Leeuwarder Courant*, 24 april 1929. In dit hoofdstuk maak ik met name gebruik van de processen-verbaal van de zitting en de pleitnota van mr. Maurits Levie alsmede van de volgende noordelijke dagbladen: *Leeuwarder Nieuwsblad*, *Leeuwarder Courant*, *Nieuwsblad van Friesland*, *Nieuwsblad van het Noorden*, *Groninger Dagblad*, *Provinciaal Groninger Courant* en de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*. Hierbij is vooral gelet op overeenkomsten en verschillen, omdat een aanwezig journalist niet alles wat tijdens een rechtszitting wordt besproken kan volgen en correct kan weergeven. De door mij aangehaalde citaten kunnen dus enigszins verschillen van die van andere kranten. Van genoemde dagbladen bleken het *Groninger Dagblad* en het *Leeuwarder Nieuwsblad* het meest gedetailleerd in de weergave

- van de rechtszittingen, waarbij het *Groninger Dagblad* ongetwijfeld het volledige pleidooi van Levie ter beschikking had.
- 3 Zie: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij en J.M. ten Voorde, ed., *De waarde van waarheid. Opstellen over waarheid en waarheidsvinding in het strafrecht* (Den Haag 2008).
 - 4 M.J. Dubbelaar, 'Nullius in verba: waarheidsvinding en getuigenverklaringen in het strafproces', in: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij en J.M. ten Voorde, ed., *De waarde van waarheid*, 95-120, aldaar 97.
 - 5 *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 april 1929.
 - 6 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
 - 7 Onder Nederlandse wetgeving heeft het om beslissingsbevoegdheid over het oproepen van getuigen door de verdediging.
 - 8 *Nieuwsblad van Friesland*, 23 april 1929.
 - 9 Afschrift van het proces-verbaal van de terechtzitting van de arrondissementsrechtbank te Groningen, rolno. 163 d.d. 23 april 1929. GA, Overdiep, inv. 9.
 - 10 *Nieuwsblad van Friesland*, 26 april 1929.
 - 11 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 12 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 13 Afschrift van het proces-verbaal van de terechtzitting van de arrondissementsrechtbank te Groningen, rolno. 163 d.d. 23 april 1929. GA, Overdiep, inv. 9. *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 14 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 15 Ibidem.
 - 16 *Nieuwsblad van Friesland*, 26 april 1929.
 - 17 *Nieuwsblad van Friesland*, 26 april 1929.
 - 18 Afschrift van de terechtzitting van de arrondissementsrechtbank te Groningen d.d. 23 april 1929. GA, Overdiep, inv. 9 en: *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 19 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
 - 20 *Nieuwsblad van Friesland*, 26 april 1929.
 - 21 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
 - 22 Andries Scholte (1864-1944) had volgens zijn kleindochter Trijntje Kracht-Landheer (1920-2003) lange tijd ingelijste fotoknipsels van IJje Wijkstra en Sacco en Vanzetti, anarchisten die voor een overval volgens velen onschuldig werden geëxecuteerd, aan de wand.

- 23 *Nieuwsblad voor Friesland*, 26 april 1929.
- 24 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 25 *Nieuwsblad voor het Noorden*, 23 april 1929.
- 26 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 27 Proces-verbaal van de terechtzitting van de arrondissementsrechtbank te Groningen d.d. 23 april 1929.
- 28 Ibidem.
- 29 Zie: D. de Ridder en C. de Vries, 'De Psychopathenwetten, achtergronden en beleid 1910-1940', *Recht en kritiek* 1 (1984) 63-79.
- 30 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 31 *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 april 1929.
- 32 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 33 Ibidem.
- 34 Ibidem.
- 35 *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 april 1929.
- 36 *Nieuwsblad van het Noorden*, 23 april 1929.
- 37 Gesprek met mr. Evert Ijspeert op 11 februari 2000 te Groningen.
- 38 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 39 Afschrift van de pleitnota van mr. Maurits Levie voor de arrondissementsrechtbank te Groningen. GA, Overdiep, inv. 9. Ook in: *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 40 Pleitnota van mr. Maurits Levie. Ook in: *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 41 Ibidem.
- 42 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 43 Pleitnota van mr. Maurits Levie.
- 44 Ibidem.
- 45 Ibidem.
- 46 Het betreft hier art. 56 en art. 57 WvSr. De dagvaarding was opgesteld met verwijzing naar art. 57.
- 47 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 48 Pleitnota van Maurits Levie.
- 49 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 50 Pleitnota van mr. Maurits Levie. Het verhoor over het verlaten van de kinderen vond pas op 4 maart 1929 plaats.
- 51 Ibidem.

- 52 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929. Levie citeerde onder meer uit artikelen van mr. C.F.J. Gombault en mr. A.C. Leendertz, rechter te Almelo.
- 53 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 54 *Groninger Dagblad*, 24 april 1929.
- 55 Pleitnota van mr. Maurits Levie.
- 56 *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929.
- 57 J.D. Wicherts geciteerd in geneeskundig rapport.
- 58 *Nederlandsche Jurisprudentie* (1929) 696-704. Passim.
- 59 Brief aan Mr. Maurits Levie, ongedateerd [31 mei 1930].
- 60 Brief aan Levie, ongedateerd.
- 61 Ibidem.

9 Exploratio mentalis (1929-1930)

- 1 Popko Berend Westerhuis (1882-1931), arts en gestichtgeneesheer te Leeuwarden.
- 2 *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 14 juni 1929.
- 3 Maurits Levie aan het gerechtshof d.d. 19 juni 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 694.
- 4 De volgende lijst bevindt zich in het strafdossier: Prof. Dr. K.H. Bouman – psychiater te Amsterdam; Prof. Dr. H.J.F.W. Brugmans – psycholoog te Groningen; Prof. Dr. A.A. Grünbaum – psycholoog te Utrecht; Dr. F.F. Hazelhoff – psychiater te Groningen; Dr. H. van der Hoeven – psychiater te Utrecht; Dr. J.H. van der Hoop – Amsterdam; Prof. Dr. F. Roels – psycholoog te Utrecht; Dr. A.A. Weinberg – psychiater te Groningen en Dr. P.B. Westerhuis – psychiater te Leeuwarden.
- 5 Geneeskundig rapport.
- 6 Levensverhaal opgesteld ten behoeve van de reclassering d.d. april 1929.
- 7 Levensverhaal d.d. april 1929.
- 8 D.T.D. de Ridder, ‘Voorlichting van de psychiater aan de strafrechter rond de eeuwwisseling: diagnose of vonnis?’, in: F. Koenraadt, ed., *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie* (Arnhem 1991) 35-48; aldaar 35.

- 9 Synco van Mesdag, *De beteekenis van de studie der crimineele biologie en psychologie voor de toekomst van het strafrecht* (Groningen 1935) 20-21. Zie ook: H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar, *Dubieuze zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs* (Amsterdam 1994) 318-356.
- 10 Van Mesdag, *De beteekenis van de studie der crimineele biologie*, 21.
- 11 J. Krul-Steketee, M. Zeegers, ed., *De psychiatrie in het Nederlands recht* (Arnhem 1993²) 101.
- 12 IJje Wijkstra vertoefde van 27 juni tot en met 30 oktober 1929 in het Huis van Bewaring te Groningen, waarna hij weer terug werd gebracht naar Leeuwarden.
- 13 Geneeskundig rapport.
- 14 Ibidem.
- 15 Zij overleed op 28 januari 1929 op 71-jarige leeftijd. Haar jongste zoon was niet aanwezig bij haar begrafenis.
- 16 Brief aan Karel Friso, ongedateerd [tussen 27 juni 1929 en 30 oktober 1929].
- 17 Schrift 'Cel 16'.
- 18 Ibidem.
- 19 Brief aan neef Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [tussen 27 juni 1929 en 30 oktober 1930].
- 20 Brief aan Derk Postema, ongedateerd [tussen 27 juni 1929 en 30 oktober 1930].
- 21 Brief aan Hendrik IJzn. Wijkstra d.d. 4 augustus 1929.
- 22 Zie hoofdstuk 'Knarsing der tanden'.
- 23 Memorandum van A. Wierenga aan S. van Mesdag d.d. 7 augustus 1929. GA, Overdiep, inv. 30.
- 24 Geneeskundig rapport.
- 25 In de onderliggende stukken van het geneeskundig rapport, die nu deel uitmaken van de verzameling G.S. Overdiep, ligt ook een uitspraak van Hendrik Snip die erop wees dat Wijkstra de laatste tijd niet helemaal normaal was. Snips opvattingen werden niet opgenomen in het rapport. GA, Overdiep, inv. 30.
- 26 Blijkens de aantekeningen voor het geneeskundig rapport. Ibidem.
- 27 Geneeskundig rapport.
- 28 Geneeskundig rapport.

- 29 Ibidem. Het is opmerkelijk met hoeveel meer detail IJje Wijkstra de gebeurtenissen in de dagen vóór en op 18 januari aan de geneesheren uiteenzette dan voor de rechter-commissaris.
- 30 Ibidem.
- 31 De nerveuze kenmerkt zich door drie grondkenmerken. De nerveuze is iemand die veel aan te merken heeft op de mensen onder wie hij vertoeft; hij is niet honkvast en verwisselt zonder belangrijke aanleiding van woonplaats of heeft de neiging doelloos rond te zwerven; en als laatste heeft dit type de neiging dat wat voor hem waarde heeft te symboliseren. Ook heeft de nerveuze een voorliefde voor het geheimzinnige en huiveringwekkende. In: G. Heymans, *Inleiding tot de speciale psychologie* 1 (Haarlem 1929) 209-211.
- 32 De acht temperamenstypen zijn: het nerveuze, het sentimentele, het sanguinische, het flegmatische, het cholerische, het gepassioneerde, het amorfe en het apathische type. De drie gronddimensies zijn: emotioneel-niet emotioneel; actief-niet actief; primair-secundair.
- 33 In 1918 kwam P.H.T. Meijering met een kritisch proefschrift over de secundaire functie. Later werkte hij zijn bevindingen uit in zijn *Een schijnpsychologie: een kritische studie over de psychologie van Heymans en Wiersma* (1944). Ondanks de kritiek op Heymans' kubus bleef deze populair. Zoals Van Weringh daarover opmerkte, werd een wetenschappelijke benadering tot een geloofsrichting. Zie: Jac. van Weringh, *De afstand tot de horizon. Verwachting en werkelijkheid in de Nederlandse criminologie* (Amsterdam 1986) 176-177.
- 34 G. Heymans, *Inleiding tot de speciale psychologie* 1 (Haarlem 1929) 197.
- 35 Zo verwijzen ze naar J.V. van Dijck, die in 1905 promoveerde te Groningen met *Bijdragen tot de psychologie van den misdadiger*, en W.A. Pannenburg, die in 1912 te Groningen promoveerde met *Bijdrage tot de psychologie van den misdadiger, in 't bijzonder van den brandstichter*.
- 36 Het gebruik van de kubus lijkt weinig zinvol. Als Wijkstra immers niet als een 'nerveuze' aangewezen kon worden, zou dat de kubus minder nauwkeurig maken. Als de theorie van de kubus correct zou zijn, dan was nader onderzoek naar een bekende verdachte immers overbodig, de kubus wijst dan de weg.
- 37 Geneeskundig rapport.
- 38 Ibidem.

- 39 Ibidem.
- 40 Ibidem.
- 41 Brief aan mr. Levie, ongedateerd [31 mei 1930].
- 42 Dit 37 pagina's tellende schrift maakt geen deel meer uit van het strafdossier, maar is nog wel in afschrift te vinden in de verzameling Overdiep. GA, Overdiep, inv. 11.
- 43 Psychologisch rapport door prof. dr. A.A. Grünbaum en prof. dr. F.M.J.A. Roels, maart 1930.
- 44 Psychologisch rapport.
- 45 Ibidem.
- 46 Ibidem.
- 47 Ibidem.
- 48 Ibidem.
- 49 Ibidem.
- 50 Geneeskundig rapport.
- 51 Bijlage psychologisch rapport.
- 52 Psychologisch rapport.
- 53 Ibidem.
- 54 Ibidem.
- 55 Psycheasthenie: (geesteszwakte) tot de groep neurosen behorende toestanden, gekenmerkt door feit dat persoon onvoldoende psychische kracht heeft om de levensmoeilijkheden het hoofd te kunnen bieden. Om zich te kunnen handhaven bouwt iemand een vast systeem van levensgewoonten op, waarvan niet mag worden afgeweken. Deze toestand kan gepaard gaan met fobieën en dwangvoorstellingen.
- 56 Psychologisch rapport.
- 57 Ibidem.
- 58 Ibidem.
- 59 Ibidem.
- 60 Ibidem.
- 61 Wetboek van Strafrecht art. 255 geeft een maximumcelstraf van twee jaar en een maximale geldboete van driehonderd gulden. Wanneer het een moeder betrof die de kinderen in de steek liet, kon onder art. 258 de straf met een derde worden verhoogd. Voorwaarde is dan dat aangetoond moest worden dat de moeder van haar zorgplicht op de hoogte was.

- 62 Hendrik Bzn. Wijkstra aan mr. Levie, 12 maart 1929. Het kan ook zijn dat dit verzoek aan Hendrik een dag later plaatsvond, nadat Aaltje werd geweigerd door haar zuster. GA, Overdiep, inv. 7.
- 63 Jutte aan officier van justitie, ongedateerd. Ibidem, 2.
- 64 Schrijven aan districtscommandant Albarda van de KMAR, 28 januari 1929. GA, gerechtshof, inv. 803. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken, dat de vernielers op de hoogte zijn geweest van zowel de verkoop als de geplande bestemming door de nieuwe eigenaar.
- 65 Opperwachtmeester Jutte aan officier van justitie d.d. 22 januari 1929. GA, Overdiep, inv. 1. Op 24 januari 1929 werd ze onder begeleiding van marechaussees Cleef en De Vries overgebracht naar Amsterdam.
- 66 Schrijven van dhr. Kolkman van het Leger des Heils aan de heren Wiersma en Van Mesdag d.d. 21 augustus 1929, waarvan delen zijn geciteerd in het geneeskundig rapport van genoemde heren.
- 67 *Provinciale Groninger Courant*, 21 februari 1929.
- 68 *Provinciale Groninger Courant*, 21 februari 1929.
- 69 Ibidem.
- 70 Reclasseringsrapport Aaltje Wobbes-van der Tuin. Opgesteld door het Leger des Heils d.d. 11 juni 1929.
- 71 Ibidem en *Provinciale Groninger Courant*, 21 februari 1929.
- 72 Ibidem.
- 73 *Provinciale Groninger Courant*, 13 juni 1929.
- 74 Ibidem.
- 75 Ibidem. De variant van het *Nieuwsblad van het Noorden* van dezelfde datum luidde: 'Verdachte vraagt waarom of ze feitelijk straf moet hebben. Ze ziet niet in, wat ze verkeerd gedaan heeft.'
- 76 Opmerkelijk is dat het vonnisextract 'één jaar en zes maanden' aangeeft, waarbij 'zes maanden' is doorgestreep. Dit wekt de suggestie dat de rechters aanvankelijk 18 maanden in gedachten hadden.
- 77 *Provinciale Groninger Courant*, 13 juni 1929.
- 78 Tussen september 1932 en mei 1938 kwamen vijf van de zes kinderen bij Hendrik Wobbes te Groningen wonen. De jongste drie vanuit het armenhuis te Opende, de oudste twee vanuit dienstbetrekkingen elders. De oudste dochter huwde in 1934.
- 79 In december 1980 trok een in Drachten gehouden reünie tussen

Aaltje en haar kinderen, hun eerste weerzien sinds 1929, veel publiciteit. Zie bijvoorbeeld: *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 december 1980 of het *Algemeen Dagblad*, 31 december 1980.

10 Het laatste bedrijf (1930)

- 1 Processen-verbaal van Jille Eilander en echtgenote Feikje Bruining, schoonzus van Kornelis Sikkema, opgenomen door gemeenteveldwachter Haatje Gorter d.d. 15 mei 1929.
- 2 Geneeskundig rapport.
- 3 Ibidem.
- 4 Proces-verbaal van IJje Wijkstra d.d. 12 juli 1929. Tresoar, gerechtshof, inv. 694. Hij werd op 19 maart 1924 beboet door het Kantongerecht Zuidhorn. GA, Kantongerecht, inv. 104, vonnis 131.
- 5 Proces-verbaal van Hendrikje Wobbes opgenomen door Wietse Ramaker d.d. 9 juni 1929.
- 6 Proces-verbaal van Hendrikje Wobbes opgenomen door rechter-commissaris Kloppenborg d.d. 25 juli 1929.
- 7 Proces-verbaal van Hendrikje Wobbes. GA, Overdiep, inv. 3. Een fotografische kopie van dit verhoor met aantekeningen (documentnummer 00052) bevindt zich ook in het Gemeentearchief te Groo-
tegast.
- 8 Processen-verbaal van IJje Wijkstra en Aaltje Wobbes-van der Tuin opgenomen door rechter-commissaris Kloppenborg d.d. 25 juli 1929.
- 9 Processen-verbaal IJje Wijkstra en Aaltje Wobbes-van der Tuin d.d. 25 juli 1929.
- 10 *Groninger Dagblad*, 9 mei 1930.
- 11 Ibidem.
- 12 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 10 mei 1930.
- 13 *Groninger Dagblad*, 9 mei 1930.
- 14 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 10 mei 1930.
- 15 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 8 mei 1930.
- 16 Ibidem.
- 17 *Nieuwsblad van Friesland*, 13 mei 1930.
- 18 Bij vonnis van 19 maart 1924 werd IJje Wijkstra tot drie gulden ver-

- oordeeld door het Kantongerecht te Zuidhorn. GA, Kantongerecht, inv. 104, vonnis 131.
- 19 *Nieuwblad van Friesland*, 9 mei 1930.
- 20 In 1933 werd Jacobus de Jong (1888-1947) bevorderd tot brigadier-majoor der rijksveldwacht. Hij werd eerst naar Meppel, toen naar Bolsward overgeplaatst. Alfabetische kaarten bezoldigde rijksveldwachters. Tresoar, gerechtshof, inv. 794.
- 21 Geneeskundig rapport.
- 22 Ibidem.
- 23 *Groninger Dagblad*, 10 mei 1930.
- 24 Ibidem.
- 25 Raadsheren waren: Jacobus Johannes Aricius Quintus (1861-1942), Pieter Catharinus Johannes Albertus Boeles (1873-1961) en John Nieuwenhuisen (1874-1932).
- 26 *Groninger Dagblad*, 13 mei 1930.
- 27 Ibidem.
- 28 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 12 mei 1930.
- 29 *Nieuwsblad van Friesland*, 13 mei 1930.
- 30 *Nieuwsblad van het Noorden*, 12 mei 1929.
- 31 *Groninger Dagblad*, 13 mei 1930.
- 32 Ibidem.
- 33 Ibidem.
- 34 Ibidem.
- 35 *Leeuwarder nieuwsblad*, 13 mei 1930.
- 36 *Groninger Dagblad*, 13 mei 1930.
- 37 Ibidem.
- 38 *Leeuwarder nieuwsblad*, 13 mei 1930.
- 39 Ibidem, 12 mei 1930.
- 40 *Groninger Dagblad*, 14 mei 1930.
- 41 *Leeuwarder Nieuwsblad*, 13 mei 1930.
- 42 *Groninger Dagblad*, 13 mei 1930.
- 43 *Nederlandsche Jurisprudentie* (1930) 850-853; aldaar 853.
- 44 *Nederlandsche Jurisprudentie*, 853.
- 45 Brief aan mr. Maurits Levie, ongedateerd [31 mei 1930].
- 46 Ibidem.
- 47 Ibidem.

11 Knarsing der tanden (1930-1941)

- 1 Brief aan Derk Postema, ongedateerd [27 juni-30 oktober 1929].
- 2 Het gemiddeld aantal gevangenen in de periode 1930-1940 bedroeg minder dan 133. H. Wever, *De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden: een medisch-hygiënisch onderzoek* (Assen 1940) 28.
- 3 Willem van Iependaal [Willem van der Kulk (1891-1970)], *Bef, boef en bajes* (Den Haag 1958^s) 175.
- 4 Herman Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Utrecht 1990) 387.
- 5 Zie bijvoorbeeld: P.B. Westerhuis, 'Ervaringen in de Bijzondere Strafgevangenis voor mannen in Leeuwarden', *Maandblad voor berechting en reclassering van volwassenen en kinderen* (1930) 153-160; aldaar: 160.
- 6 H. Wever, *De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden; een medisch-hygiënisch onderzoek* (Assen 1940) 25.
- 7 Willem van Iependaal [Willem van der Kulk], *Bef, boef en bajes* (Den Haag 1958^s) 176.
- 8 Willem Hendrik Nagel, *De criminaliteit van Oss* (Utrecht 1949) 400.
- 9 Nagel, *Criminaliteit van Oss*, 398-399.
- 10 A. de Jong in 't *Kleine Krantsje*, 25 oktober 1975.
- 11 Westerhuis, 'Ervaringen in de Bijzondere Strafgevangenis', *Maandblad*, 156.
- 12 Ibidem, 155-156.
- 13 In augustus 1939 werd dit dagloon verlaagd naar vijftien cent.
- 14 Wever, *De Bijzondere Strafgevangenis*, 70 & 65.
- 15 Brief aan Albert Eilander, 5 maart 1939.
- 16 Aage Krarup-Nielsen, *De halve wereld rond* (Amsterdam 1926).
- 17 Brief aan Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [1933-1934].
- 18 Bedoeld wordt: H. van der Kloot Meijburg, *Onze oude boerenhuizen. Negentig schetsen van boerenhuizen in Nederland met bijschriften* (Rotterdam 1920³).
- 19 Tekst op de achterkant van de tekening van een oude boerderij te Oud-Beijerland die IJje Wijkstra meestuurde met zijn brief aan Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [1933-1934]. De oorspronkelijke tekening is te vinden in het werk van Van der Kloot Meijburg op pagina 59.

- 20 Brief aan zijn neef Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [1929-1930].
- 21 Franke, *De macht van het lijden*, 387.
- 22 Brief aan Hendrik IJjeszn Wijkstra d.d. 2 februari 1941.
- 23 In het begin werd dit ondervangen door brieven gericht aan vrienden te adresseren aan familie.
- 24 Dit werkje werd door vele gedetineerden, onder wie Durk Tabak, besteld.
- 25 Brief aan Roelf Wijkstra, ongedateerd [1931-1932].
- 26 Abraham Jansen, *Verhandeling over de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden* (Leeuwarden 1948) 9.
- 27 Brief aan zijn neef Roelf Wijkstra, ongedateerd [1936].
- 28 Brief aan neef Hendrik Wijkstra, ongedateerd [1936].
- 29 Brief aan neef Hendrik Wijkstra, ongedateerd [1936].
- 30 Beerlings vertrok op 4 mei 1930 naar de USA om op 27 juli 1930 terug te keren. Jan Hut en Beerlings' vrouw vertrokken op 26 augustus 1930 naar Drachten.
- 31 De kleding bracht hij naar Tabaks ouders. Hut werd in ieder geval gezien door veldwachter Schepel. Op weg naar Tabaks ouders zou Hut Durks revolver in een sloot of vaart hebben gegooid. Gesprek met mevr. Diepstra-Hut met auteur op 10 april 1999.
- 32 Brief van Durk Tabak aan zijn ouders. Ongedateerd [november 1930]. Tresoar, gerechtshof, inv. 710, dossier 803.
- 33 Brief Tabak aan ouders. Dossier 803.
- 34 Brief aan neef Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [1936].
- 35 Directeur bijzondere strafgevangenis Leeuwarden aan secretaris-generaal van het departement van Justitie te Apeldoorn d.d. 10 december 1943. Penitentiare dossier 793 (Tabak). Tresoar, Gevangeniswezen supplement, inv. 210.
- 36 Gesprekken met Johannes de Vries (geb. 1927), een oomzegger van Tabak, op 27 april 2004 en Tunnis Postema (1927-2010) op 11 januari 2003.
- 37 Gesprekken De Vries en Postema.
- 38 Brief aan Derk Postema, 9 juni 1940.
- 39 Brief aan Roelf Wijkstra, ongedateerd [oktober-december 1931].
- 40 Brief aan Roelf Wijkstra, ongedateerd [oktober-december 1931].
- 41 Wijkstra, *De wet der tegenstelling*, 117.

- 42 Ibidem, 99.
- 43 Ibidem, 103.
- 44 Ibidem.
- 45 Brief aan zijn neef Hendrik Bzn. Wijkstra, ongedateerd [1933].
- 46 Brieven aan Hendrik Bzn. Wijkstra en Berend Hzn Wijkstra 1937-1940.
- 47 Brief aan zijn neef Hendrik Bzn. Wijkstra, 7 mei 1939.
- 48 Brief aan Karel Friso d.d. 19 februari 1939.
- 49 Brief aan Derk Postema d.d. 20 augustus 1939.
- 50 Brief aan Derk Postema d.d. 15 september 1940.
- 51 Brief aan Derk Postema, 9 juni 1940.
- 52 Ook volgens een schrijven van de Bijzondere Strafgevangenis aan Derk Wijkstra gedateerd op 8 september 1944, waarin beweerd wordt dat er geen materiaal (goederen, tekeningen) aanwezig is van IJje Wijkstra.
- 53 *Leekster Courant*, 24 januari 1964.
- 54 Overdiep, *Strafzaak*, 5.
- 55 In de *Leeuwarder Courant* van 23 januari 1970 identificeerde Overdiep de ontvreemder als de in 1945 vermoorde mr. B.P. baron van Harinxma thoe Slooten. Het slachtoffer was op 12 februari 1945 door vier landwachters van huis gehaald om even later op straat te worden doodgeschoten. Hiervoor zijn de landwachters Sije Enne Koopmans (1911-) en Sjoerd Sonnema (1920-1986) berecht en veroordeeld. Het motief achter deze moord is niet helder, zie P. Wijbenga, *Bezettingstijd in Friesland* 111 (Leeuwarden 1995) 293-296.
- 56 Volgens medewerkers bij het archief van het gerechtshof is het rond 1983 'zoekgeraakt'.
- 57 Brief aan zijn neef Hendrik Bzn. Wijkstra d.d. 18 december 1938.
- 58 Brief aan Albert Eilander d.d. 5 maart 1939.
- 59 Penitentiare dossier 780. Tresoar, Gevangeniswezen Supplement, inv. 209.
- 60 Brief aan zijn neef Hendrik Bzn. Wijkstra d.d. 3 maart 1940.
- 61 Op 12 augustus 1940 ontving Wijkstra per postwissel 69 gulden van zijn neef Hendrik.
- 62 Wever, *De Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden*, 78. IJje Wijkstra was ten tijde van Wevers meting vijftien kilo lichter dan bij binnen-

- komst in 1930. Hij woog in 1935-1936 nog maar 59 kilo, wat volgens Wever 11 kilo lichter was dan het door hem gemeten gemiddelde.
- 63 Brief aan Albert Eilander, 5 maart 1939.
- 64 Gesprek met Berend Hzn. Wijkstra (1914-1999) d.d. 20 mei 1998.
- 65 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 14 januari 1934.
- 66 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 22 januari 1939.
- 67 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 14 januari 1940.
- 68 Jansen, *Bijzondere Strafgevangenis*, 8. Jansen (1888-1960) was adjunct-directeur van de Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden van 1921 tot en met 1936 om daarna directeur te worden van de Strafgevangenis te Groningen.
- 69 Brief aan Hendrik Bzn Wijkstra d.d. 1 juni 1940.
- 70 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 18 januari 1941.
- 71 Brief aan Derk Postema d.d. 9 februari 1941.
- 72 Brief aan Derk Postema d.d. 20 augustus 1939.
- 73 Zes maanden bij Koninklijk Besluit op 28-12-1936 ter gelegenheid van het huwelijk tussen Juliana en Bernard en zes maanden bij KB op 28-8-1938, ter gelegenheid van de geboorte van Beatrix.
- 74 Brief aan Roelf Wijkstra d.d. 14 januari 1940.
- 75 Melding van hoofdbewaarder Van Dijk d.d. 11 april 1941. Rapporten van dit voorval bevinden zich in het penitentiare dossier 780 in het archief van het gevangeniswezensupplement.
- 76 Schrijven aan Derk Wijkstra d.d. 12 april 1941. Penitentiair dossier 780.
- 77 Gesprek met IJje Hendrikszn. Wijkstra (1917-2002) op 29 mei 1998.
- 78 Verzoek tot overplaatsing van IJje Wijkstra naar St. Bonifatius Hospitaal d.d. 11 april 1941. Tresoar, Gevangeniswezen, inv. 506.
- 79 Westerhuis, 'Ervaringen in de Bijzondere Strafgevangenis', *Maandblad*, 155.
- 80 Geneeskundige verklaring opgesteld door Melle Weersma d.d. 12 mei 1941. Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Rijks Psychiatrische Inrichting (RPI) in Eindhoven, tot 1946 Rijks Krankzinnigen Gesticht Woensel, 1913-1985, inv. 613, patiëntendossier 1570.
- 81 Brief van mw. G. Wijkstra-Pantjes, Kornhorn d.d. 15 mei 1941. Penitentiair dossier 780.

- 82 Geneeskundige verklaring door Weersma d.d. 12 mei 1941. BHIC, patiëntendossier 1570.
- 83 Rapport opgemaakt door Melle Weersma, 14 mei 1941. Penitentiair dossier 780.
- 84 Geneeskundige verklaring door Weersma d.d. 12 mei 1941. BHIC, patiëntendossier 1570.
- 85 Dit meldde hij immers reeds aan zenuwarts Harm Jager. Zie ook hoofdstukken 3 en 7.
- 86 Rijksveldwachter Pieter Broeksma (1894-1967) in 't *Kleine Krantsje*, 5 oktober 1966.
- 87 Het dorpje Woensel werd opgeslokt door de stad Eindhoven, vanaf 1947 wijzigde de naam in Rijks Psychiatrische Inrichting Eindhoven. Thans maakte het als locatie 'De Grote Beek' deel uit van Stichting Geestelijke Gezondheidszorg Eindhoven en de Kempen.
- 88 Sije van den Bosch, 'De laatste uren van Eije Wijkstra', *Friesland Post* 8 (1983) 16-17; passim.
- 89 Rapport betreffende Wijkstra, IJ. Patiëntendossier 1570. BHIC.
- 90 Ziektegeschiedenis van IJje Wijkstra. Ibidem.

Conclusie

- 1 'Hapert er iets?', *Haagsche Post*, 20 juli 1929. Dit artikel werd dezelfde dag overgenomen door de *Provinciale Groninger Courant*.
- 2 Anton Blok, 'Tijd en tragiek. De relatieve autonomie van klassieke romans en drama's', *De Gids* 137 (1974) 701-708; aldaar 707 en Blok, *Honour and violence*, 7. Vgl. Norbert Elias, *Het civilisatieproces. Socio-genetisch en psychogenetische onderzoeken* (Amsterdam 2001) 500.
- 3 Fijnaut, *Geschiedenis van de Nederlandse politie* (Amsterdam 2007) passim.
- 4 Smeets, *Geschiedenis van de Nederlandse politie*, 194. Smeets toetst deze opvatting niet omdat hij immers, zoals reeds in de inleiding aangegeven, Postma's lezing als vertrekpunt nam.
- 5 Wie de feitelijke leiding op zich nam, is onbekend. Vermoedelijk is Van der Molens leidende rol afgeleid uit het feit dat zijn lichaam bij de voordeur werd gevonden; dat hij als eerste slachtoffer dan ook de leider moet zijn geweest. De taak was opgedragen aan rijksveld-

- wachter Hoving. Van der Molen kon evenzogoed de opdracht hebben gekregen om nu nog maar eens bij de voordeur te informeren waarom het zo lang duurde.
- 6 De ontwikkeling bij rijkspolitiekorpsen – marechaussee en rijksveldwacht – op het gebied van organisatie, opleiding en bewapening stond volgens Cyrille Fijnaut vanaf 1900 nagenoeg stil. Zo werd ook bij de rijksveldwacht weinig gedaan aan verhoging van de opsporingskwaliteit. Voor Fijnaut lag in deze stilstand ‘wellicht’ een deel van de verklaring dat het in 1929 mis kon gaan. Fijnaut, *Geschiedenis*, 480.
 - 7 Sibo van Ruller, ‘Ideeën over misdaadbesteding in de jaren dertig’, *Tijdschrift voor Criminologie* 2 (1988) 98-109; aldaar 101.
 - 8 Het vonnis in Groningen kende een sterk vergeldende motivering: het misdrijf was ‘dermate afschuwelijk’, dat daartegenover de zwaarste straf gegeven moest worden. In Leeuwarden was men van mening dat die zwaarste straf Wijkstra toch vooral toekwam omdat hij een blijvend gevaar voor de maatschappij zou vormen. *Nederlandsche Jurisprudentie*, (1929) 704 en 853.
 - 9 Thijs Willem van Veen, *Generale preventie* (Den Haag 1949) 160 en 200.
 - 10 Ibidem.
 - 11 *Weekblad van het recht*, 29 juni 1929.
 - 12 In zijn voordracht op 21 maart 1931 voor het Psychiatrisch-juridisch gezelschap te Utrecht onderstreepte Roels het zeldzame karakter van het inschakelen van psychologen inzake de toerekenbaarheid van verdachten. Waarschijnlijk met de recente strafzaak tegen Wijkstra in gedachten, stelt Roels dat ontoerekenbaarheid niet alleen pathologisch maar ook normaalpsychologisch verklaard kon worden, bijvoorbeeld ‘wanneer een verdachte onder den invloed van angst, schrik, verrassing enz. de grenzen van hetgeen tot zelfverdediging geoorloofd is, heeft overschreden’. F. Roels, *De taak van den psycholoog in het strafproces. Inleiding over den tegenwoordigen stand der psychologie* (Utrecht 1933) 7.
 - 13 Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra, *Verward van geest en ander ongerief* dl. 1, 242.
 - 14 Ibidem, 381.

- 15 Franke, *Twee eeuwen gevangen*, 576-580.
- 16 Het 'hij duldde geen gezag boven zich' is in de overlevering ook een veel geuite opvatting, met name binnen het (voormalige) gereformeerde volksdeel, veelal gecombineerd met 'en las verkeerde boeken'. Dit betrof echter meer een verklaring voor Wijkstra's handelen dan een verwijt.
- 17 IJje Wijkstra in toelichting bij psychologisch rapport d.d. 26 januari 1930.
- 18 Ibidem.
- 19 Ibidem.
- 20 Proces-verbaal door opperwachtmeester der Marechaussee Auke Feenstra (1891-1945) d.d. 12 juni 1929. Nationaal Archief (NA), archief KMAR, inv. 118, bundel 1487. Zie ook: Piet van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie* (Alphen aan den Rijn 1979) 67-73.
- 21 Proces-verbaal Auke Feenstra d.d. 12 juni 1929. NA, archief KMAR, inv. 118, bundel 1487.
- 22 Eltjo Siemens bezweek de volgende dag aan zijn verwondingen. Siemens werd hiermee hét symbool van de strijd van de landarbeiders hoewel hij een buitenstaander was.
- 23 Zie hoofdstuk 1. In oktober 1931 ging een jongeman in Boelenslaan de veldwachter te lijf onder bewering dat hij een goede vriend was van Tabak en Wijkstra. *Het Vaderland*, 8 april 1932. In mei 1934 ging een 56-jarige Amsterdammer met 'Wijkstra' als strijdkreet drie agenten te lijf met een bijl omdat die zijn zoontje kwamen halen voor opname in een observatiehuis. *Het Vaderland*, 15 augustus 1934.
- 24 Geciteerd in: Sietse van der Hoek, *Polderliefde: een kleine historie van het land en de mensen in het Grootegaster Westerkwartier* (Groningen 1988) 70.
- 25 'Geest IJje Wijkstra waart door de Groningse rechtbank', *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 oktober 1997.
- 26 Zoals een aflevering van een recente artikelenreeks van Dick Wittenberg over het dorp Opende toont, voldoet IJje Wijkstra nog steeds aan zijn wrekende rol. *NRC*, 31 augustus 2011.
- 27 Graham Seal, *The outlaw legend. A cultural tradition in Britain, America and Australia* (Cambridge 1996) 1-2.

- 28 Sleebe, *In termen*, 448.
- 29 Sleebe noemt naast de opmars van de overheid nog de religieuze verdeling. *In termen*, 449.
- 30 Ibidem, 449.
- 31 Tot aan het eind van de twintigste eeuw was het voor menigeen vanzelfsprekend op eigen erf te bouwen zonder de gemeente daarvan in kennis te stellen.
- 32 Sleebe, *In termen*, 204.
- 33 Jos Smeets, *De affaire Oss. Van lokaal conflict tot nationale rel* (Amsterdam 2001) 230 en Leo Lucassen, 'En men noemde hen zigeuners.' *De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland: 1750-1944* (Amsterdam 1990) 230.
- 34 Smeets, *De affaire Oss*, 230. Kalm, bezadigd, maar doortastend wanneer dat nodig was, was ook de karakterisering die onder meer sub. officier van justitie Meindersma van de vier gedode veldwachters gaf. *Nieuwsblad van het Noorden*, 24 april 1929 en 7 januari 1930.
- 35 Margo De Koster, 'De verhouding politie-bevolking in historisch perspectief. Wederzijdse afhankelijkheid en stilzwijgende contracten', *Justitiële verkenningen* 2 (2010) 81-93, aldaar 88.
- 36 Zie hoofdstuk 2.
- 37 'considerable negotiations has always existed between the people and the state'. In: Pieter Spierenburg, 'Social control and history: an introduction', in: Clive Emsley, Eric Johnson en Pieter Spierenburg, red., *Social control in Europe 1800-2000. Volume 2* (Columbus 2004) 1-21, aldaar 16.
- 38 Karakterisering van Jos Smeets in zijn *De affaire Oss*, 231.
- 39 Smeets, *De affaire Oss*, 231.
- 40 Sleebe, *In termen van fatsoen*, 300.
- 41 Voor een goede inleiding op het begrip, zie: Pieter Spierenburg, 'Social control and history: an introduction', in: Clive Emsley, Eric Johnson en Pieter Spierenburg, ed., *Social control in Europe 1800-2000. Volume 2* (Columbus 2004) 1-21.
- 42 Vincent Sleebe, 'Community and social control: an enquiry into the Dutch experience', in: Clive Emsley, Eric Johnson en Pieter Spierenburg, ed., *Social control in Europe 1800-2000. Volume 2* (Columbus 2004) 167-190; aldaar: 170.

- 43 Over roddel en volksgericht als een vorm van sociale controle, zie bijvoorbeeld: Vincent Sleebe, 'Community and social control: an enquiry into the Dutch experience', in: Clive Emsley, Eric Johnson en Pieter Spierenburg, ed., *Social control in Europe 1800-2000. Volume 2* (Columbus 2004) 167-190; aldaar: 170-171.
- 44 Rooijakkers, *Rituele repertoires*, 202.
- 45 Sleebe, *In termen*, 15.
- 46 Sleebe, 'Community and social control', in: Emsley, ed., *Social control in Europe 1800-2000*. (Columbus 2004) 167-190; aldaar: 185.
- 47 Sleebe, *In termen*, 445.
- 48 Aaltje Wobbes' verklaring dat Wijkstra haar niet wilde laten gaan omdat het zijn eer te na zou komen, lijkt hiermee waarheidsgetrouwer dan dat de magistratuur haar destijds oordeelde.
- 49 De rol van derden in gewelddadige conflicten is gekoppeld aan die van eer. Voor de rol van eer zie bijvoorbeeld: Pieter Spierenburg, *A history of murder. Personal violence in Europe from the Middle Ages to the present* (Cambridge 2008) of Anton Blok, *Honour and violence* (Oxford 2001). Voor de rol van derden én eer zie Cooney, *Warriors & peacemakers*, 133.

Nawoord

- 1 Dit zal het programma 'De letter M' zijn geweest dat op 18 november 1980 door de KRO op Radio 2 werd uitgezonden.
- 2 De inspiratie daartoe was het artikel van criminoloog Jacobus van Weringh, 'De eerste reacties in de Nederlandse pers op de viervoudige moord in Grootegast', *Tijdschrift voor Criminologie* 3 (1981) 139-150.

